

76 a.
2.

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ

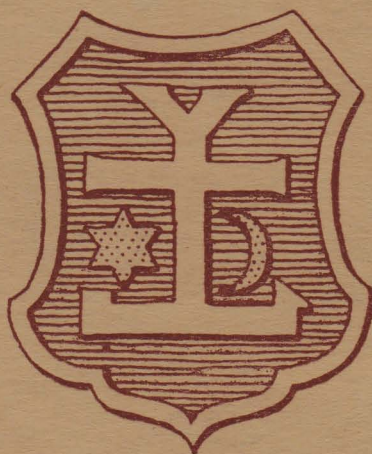
THE READING ASSOCIATION PROSVITA

667 FLORA AVE.

WINNIPEG, = CANADA

ІВАН МАЗЕПА

ЛЮДИНА І МЕЦЕНАТ

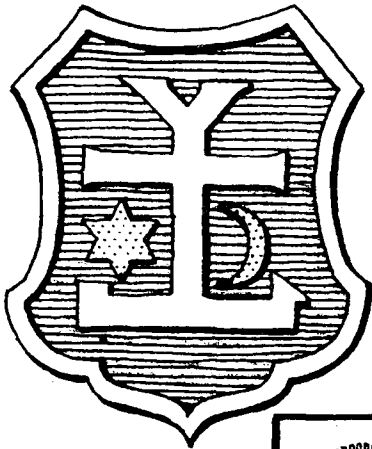
ФИЛАДЕЛФІЯ

1951

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ

ІВАН МАЗЕПА

ЛЮДИНА І МЕЦЕНАТ

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

diasporiana.org.ua

ФІЛАДЕЛФІЯ

1951

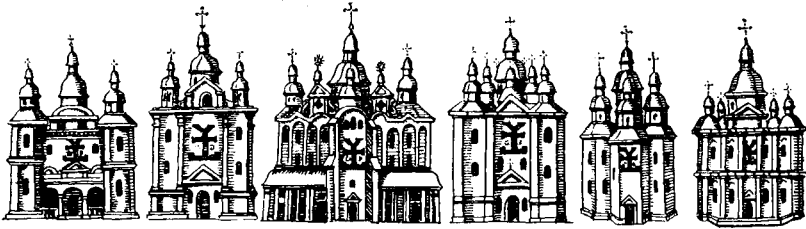

John's Magazine

*з нагоди ювілею
чверть тисячеліття
світлої доби діяльності
І В А П А М А З Е П И
великого мецената
Української Культури*

Накладом Видавництва "Америка"

Printed by "AMERICA", 817 N. Franklin St., Philadelphia 23, Pa.

Головніші будови, фундації І. Мазени, на гравюрі І. Мигури 1706 р.

ТРЕБА признати, що для популяризації імені Великого Гетьмана в українській літературі зроблено мало. Ще й досі нема вичерпної монографії або бодай повного життєпису цієї найбільш яскравої постаті в історії України. Що-року в українській пресі з'являються принагідні статті написані з поспіхом, з „журналістичного“ обов'язку, щоб залатати „ювілейні“ дні. І дуже характерично, що про І. Мазепу пишуть конче з нагоди полтавського бою, так ніби нема інших дат і тем, які б відзначили многогранну і всесторонню діяльність великої людини, імя котрого вкрите славою і подивом у цілому світі.

Але вся мізерія цих „ювілейних“ статей полягає в тому, що складаються вони майже виключно за російськими джерелами, повторюючи всі примітивні концепції, грубі тенденції, перекручені факти і просто неперевірчиві брехні „найбільш передової літератури в світі“. А ця облудна література вже постаралася, щоб нікчемну особу царя-тирана і блазня зробити „Великим“, а високо-культурну постать гетьмана, що мала всі прикмети великої людини — принизити і збезчестити...

Тому, при згадках про І. Мазепу, конче зазначають другорядні моменти з його життя, які б кидали тінь на його індивідуальність, препарують легенди про його романтичні пригоди, щоб зменшити його велич, приписується несталість і змінливість характеру, щоб виявити „зрадливість“, накидається „недовіря народу“ до свого провідника, щоб скреслити державницькі змагання і т. д. — словом усі широко знані московські агітаційні засоби і хоре психологічне наставлення в стилі Достоевського і Толстого, які роблять зі зла добро, а з добра зло.

Наша публіцистика в кращому разі використовує монографію Костомарова про Мазепу, хоч відомо, що ця праця писалася головню за московськими джерелами та до того перестаріла, бо проминуло вже 3/4 століття від її написання.

Не можна сказати, щоб українська історіографія зробила мало. Звичайно, що в підросійській Україні дослідча праця не могла розвиватися вільно. Але те, що було зроблено поза межами білого й червоного раю, протягом нашого століття, справді зовсім міняє уяву про цілу добу І. Мазепи та саму особу гетьмана. Згадаємо праці М. Грушевського, С. Томашівського, І. Борщака, Б. Крупницького, Д. Оляничина, Д. Дорошенка, два збірники „Мазепа“. З чужинців — А. Єнсона і Р. Мартеля. У цих працях, що ґрунтувалися головню на західно-європейських історичних джерелах і документах, відкривається зовсім відмінний образ дійсности. Правда, й ці західні джерела часами користувалися московськими „правдами“, але назагал все ж таки більш нейтральні і безсторонні. На жаль, усі ці праці мало використані українською публіцистикою та не ввійшли в свідомість українського читача.

Автор цих рядків, що зібрав західно-європейські джерела в своїй праці „Чужинці про Україну“ та опублікував ряд розвідок до іконографії І. Мазепи та памяток мистецтва і культури його доби, робить спробу змалювати постать гетьмана на підставі головню тих писань чужинців-сучасників І. Мазепи, які на власні очі бачили Україну та розмовляли з Великим Гетьманом.

З важливих біографічних даних ця західно-європейська література виразно підкреслює, що І. Мазепа був „козак і козацького роду“. Так пишуть його сучасники французькі дипломати, Де Ля Невіль і Жан Балюз. Цей останній, що був у Батурині в 1704 р., ще додає про І. Мазепу, що „колись він, хоч і козак, але знатного шляхетського роду“. Також річник „Europaeische Fauna“, що виходив у Ляйпцігу і був поширений при королівських дворах та читаний вищими державними мужами Європи, у виданні 1704 р. інформує, що „І. Мазепа був народжений і вихований поміж козаками“.

Цікаво, що Вольтер у своїй монографії про Карла XII., яка починаючи з 1731 року витримала 100 видань, але найменше відома в українській літературі, виразно каже, що „Мазепа мав колись рангу шляхтича Польщі, бо народився на Поділлі“. Як знаємо, інші джерела вказують, що І. Мазепа походив з Біло-

церківщини. Таким чином усі „мудрствування лукаві“ московських авторів про „польське“ і „шляхетське“ походження Гетьмана, розбиваються тим простим фактом, що коли І. Мазепа народився на Поділлі чи східній Київщині, то значить належав до польської держави.

Тому й не диво, що маючи відповідну освіту, вишкіл і хист, зробив велику кар'єру при самому дворі короля Казимира, будучи на становищі тайного секретаря і каммергера. Згадана „ґама“ пише, що перебуваючи при польському дворі і бачучи різні непорозуміння поміж шляхтою і королем, „Мазепа, як хитра голова, мав найкращу нагоду вивчити при цьому дуже важний державний устрій і використати все в майбутній потребі“. Як цінили здібности молодого І. Мазепа, свідчить факт, що він їздив з важливими дипломатичними місіями закордон, і, як згадує Ж. Балюз, „був навіть при заключенні Піринецького миру в Парижі“. Коли прийняти дату народження І. Мазепа 1640 року, то виходить, що тоді в Парижі було Мазепі всього 19 років. (Інша можлива дата народження 1632 р.).

Чужинці, що мали можливість бачити та розмовляти з гетьманом І. Мазепою, писали про його особу з великим признанням, подивом і пошаною, а саме, що була це людина дуже освічена, з тонким проникливим розумом, з великою інтелігенцією, так що „міг розмовляти з кожним мовою свого співбесідника“, себто завжди бути на поземі другої сторони і розуміти круг заінтересувань свого співбесідника.

З обличчя був, як пише більшість сучасників, „не гарний“, але при тім стрункий, з блискучими очима, з гордим і задумливим поглядом, а понад усім „визначалися в постаті величність і суворість, яку злагіднювала елегантність“.

Ж. Балюз до того додає, що І. Мазепа відзначався міцною і гарною будовою тіла і був з нього знаменитий їздець на коні.

Знову Д. Крман, посол від лютеран при шведському королі, що бачив Гетьмана під Полтавою, пише: „Муж літами понад сімдесятку, з суворим обличчям, уложеним на козацький звичай... їхав на прекрасному коні“. Інший учасник полтавського бою Вюртенбергський принц Максиміліян Емануїл, у своїх „Записках“ 1689—1709 років, зазначає: „Мазепа не робив своєю особою жадного вигляду, проте він у своєму віці (тоді ж йому було понад 60 років) виказував також іще вогненний дух та добрий розум“.

На жаль, ми ще і досі не маємо відповідного мальованого портрету, щоб передавав усі ці особливості Великого Гетьмана. А вже московські „лазутчики, охранка, й енкаведе“ постаралися, щоб знищити усі автентичні портрети гетьмана, а навколо збережених портретів створити літературну „неразберіху“.

Заняло б надто багато місця, щоб описати усі способи і хитрощі, якими користувався цілий апарат імперії, щоб знищити не тільки усі портрети, але всі пам'ятки по гетьманові І. Мазепі. Не тільки нищили і палили портрети в рамках, але здирали настінні портрети і герби гетьмана, видирали гравюри з книг і палили самі книжки... Ця боротьба за розголос, репродукцію і розмноження ідей та „насвітлювання“ самих фактів, у старі часи була так само завзята, як і в сучасну добу. І так само, як і тепер московський уряд боявся правди і світла, які б розкрили дійсний стан речей.

Член французького Конвенту і генеральний прокуратор Гарон де Кулон, у своїх „Політичних дослідях“, у 1795 р. писав: „Російський уряд завжди затривожений і завжди підозрілий через те, що він завжди гнобить“... І так російський уряд доби Мазепи, пильно дбав, щоб правдиві відомості про Московщину та її взаємовідносини з сусідніми народами не поширювались в світі. Робилися заходи, щоб немілі Москві книжки не появлялися друком, а ті що з'являлися, не поширювалися. Один з прикладів — книжка Й. Г. Корба „*Diarium itineris in Moscoviam Perillustris*“, видана у Відні коло 1700-1701 р. За рішучою інтервенцією Москви при віденському дворі, була заборонена продаж цієї книги і не допущено до другого видання. Але московський уряд цим не задовольнився, посилав закордон ще спеціальних агентів, які, поруч з іншими виданнями, скуповували і нищили „*Diarium*“ Корба... Звичайно тяжче було „справитись з тими виданнями, які виходили у багатьох накладах і в різних мовах, як писання Д. Флетчера 1591 р., Бопляна 1650 р., П. Алепського 1656 р., А. Маєрберга 1661 р., Ю. Юста 1712 р., Вольтера 1731 р. та послідуєчих часів.

Не зважаючи на „невсипуще око“, все таки зберіглося кілька гравюр українських майстрів, на яких уміщені у невеликому мірілі постаті Гетьмана, а саме гравюри І. Мигури 1706 р., З. Самойловича поч. XVIII ст., Д. Галяховського 1708 р. (унікат у Бібліот. Красінських у Варшаві, згорів під час останньої війни). Особливо цінна гравюра визначного українського гравера Леонтія Тарасевича (діяльність в рр. 1686—1703), що змально-

вує погруддя гетьм. І. Мазепи в молодшому віці. (Розвідка автора в збірнику „Мазепа“, т. І.).

Про високу освіченість І. Мазепи та його знання чужих мов маємо багато автентичних відомостей. Крім „досконалого і перфектного знання латинської мови“ — як пишуть чужинці, він знав мови німецьку, італійську, французьку, голяндську.

От слова визначних сучасників про гетьмана І. Мазепу:

„Людина дуже освічена і прекрасно говорить латинською мовою“ (Де Ля Невіль, 1689 р.).

„Мова його взагалі добірна й чепурна, правда, як розмовляє, бо більше любить мовчати та слухати інших... Він показував мені свою збірку зброї, одну з найкращих, що я бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книжки“ (Балюз, 1704 р.).

„Учений в латинській, польській і руській мові“ (Крман, 1709 р.).

Звичайно для українського політичного діяча і просто українського старшини таке знання мов не було жадним дивом. Про знання чужоземних мов серед широких верств громадянства на Україні маємо постійні реляції чужинців. Так, наприклад, Вебер у своїх Спогадах (Франкфурт, 1720 р.), виданих французькою мовою, пише про сина гетьмана — полковника Петра Апостола:

„Хоч він ніколи не був закордоном, проте говорить дуже добре по-латині, французьки, італійськи, німецьки, російськи та польськи і розуміється дуже добре на фортечній інженерії“.

Знання мов не було прерогативом тільки української верхівки, навпаки, численні чужинці вказують, що на Україні в добу Хмельницького—Мазепи вміли читати не тільки усі мужчини (по селах і містах), але й жінки, а латину та інші мови знали не тільки старшини і священники, але і звичайні чернці Києво-Печерської Лаври.

В той же час на Московщині панувала поголовна неграмотність і брак усякого виховання. За свідоцтвом данського посла Юля Юста 1709 р., кн. Меншіков — „друга особа після царя“ — не вмів ні читати ні писати. Не знали ніякої іншої мови крім московської, духовник Петра І., канцлер Голобкін, новгородський митрополит. При царському дворі була одинока особа, що знала латинську мову — Мусін-Пушкін. А славнозвісна „освіченість“ самого царя Петра І. виглядала так, що він також зовсім

не знав латинської мови, а з данським послом порозумівався голяндською мовою, „якою з трудом висловлювався“...

I. Мазепа, як володар, наставник, провідник, адміністратор, політик і господар — це спеціальна тема, яка могла б зайняти великі томи. І тут російська історіографія намагалася представити Великого Гетьмана, як немилосердного, еґоїстичного володаря, зненавидженого народом і старшиною за соціальні та економічні утиски та „безконечні побори“.

Це відомий московський „кони́к“, на якому їздять „геніальні вожді“ і по нинішній день.

Звичайно, володар Мазепа підтримував українську старшину, як потрібну вищу верству для війська та адміністрації, дбав про їх освіту та удосконалення у військовому та іншому технічному умінні. Але в той же час обмежував їх свавільство та піклувався про інтереси цілого народу, звичайних козаків і селянства.

Відомий ряд Універсалів гетьмана I. Мазепи, в яких він рішучо виступає в обороні селянства. Наприклад, Універсал 1691 року, де він гостро забороняє землевласникам обтяжувати селян повинностями і примушувати козаків переходити у верству селянства, проголошує, що таке поступовання деяких старшин „незгідне як праву військовому, так і волі нашої гетьманській“. В Універсалі 1709 року забороняв уживати праці селян у користь земельних власників більше як два дні праці в тижні. (Порівняти з сучасним комуністичним устроєм!)

Відомі були випадки тяжкого покарання старшин, які не дотримувалися повищих приписів.

З цього погляду знов таки дуже інтересні порівняння, які роблять чужинці поміж державним і громадським устроєм, господарством і „поборами“ на Московщині і на Україні доби Мазепи.

Найкраще характеризує українські відносини Жан Балюз: „Володар Мазепа дуже поважаний у козацькій країні, де народ, загалом свободолюбний і гордий, мало любить тих, що ним володіє... він має великий досвід у політиці й, у протилежність до московців, слідкує і знає, що діється в чужоземних країнах“.

Знову „Europeische Fauna“ пише про козаків, що вони „стоять під командою їхнього провідника Мазепи, котрий завдяки своїй спритності й великому воєнному досвіду, має в світі вже велику славу“.

Торкаючись податкової системи на Україні, данський посол Юст Юль, що був на Україні в 1711 році, говорить: „Мешканці Козацької України живуть у добробуті і приспівуючи. Вони без мита продають і купують різні вироби (крам), займаються яким забажають ремеслом і чим хочуть промишляють. Платять вони тільки певний невеликий податок гетьманові“.

В той же час Юст Юль, описуючи неймовірні несправедливості у московському судівництві та адміністрації та жахливе хабарництво, „з чого цар (Петро I.) дістає свою частину“ (sic!), спеціально спиняється на московській податковій системі: „Цікаво, що нема ні одної ділянки народних прибутків, котрі б цар не монополізував і з котрої не брав би своєї частини. Навіть шинки по цілій Московщині тримає цар і одержує від них прибутки. Кожна рибальська сітка, котра біднякові дає харч, і та обложена тут річними податками“. (Яка зворушуюча подібність і заховування традиціоналізму з сучасним станом!)

Ті, що в минулому і сучасному вічно лізуть зі своїми поченнями у всіх ділянках життя і праці, що намагаються цілий світ вчити „справедливості“ і „найбільш демократичних“ принципів, — у дійсності виглядали так:

„Москвитяне, власне кажучи, справжні варвари, недовірливі, брехливі, жорстокі, розпусні, обжерливі, користолюбні, жебраки і труси... Вони до тої степені грубі і неосвічені, що без помочі Німців, яких у Москві велика сила, не могли б нічого зробити — так писав Де Ля Невіль у кінці XVII. ст.

Інший подорожник Й. Г. Корб, описуючи московські „порядки“, наводить характеристику Англійця Баркляя: „Навіть у Турків нема такого пониження і такого огидного раболюбства перед скіпетром своїх отоманів... В них (москвитів) нема ніякого встиду перед брехнею, ніякого збентеження перед відкриттям обману. З цієї країни до такої міри викинене зерно дійсного добродійства, що самий злочин має славу добродійства“.

Трохи раніше, посол при московському дворі А. Маєрберг, писав про цю „правдомовність“ так: „Брешуть москалі з неймовірним нахабством і без всякого сорому“ і то однаково — дипломати, купці і ремісники, при чім, на думку Корба, ця „штука обманувати рахується у москвитів ознакою високого розуму“.

Оцей „високий розум“ представляв також цілу акцію Мазепи проти царя-тирана і цілої московської навали, як „зраду“,

що не мала попертя серед „народу“ і козаків. Тому „без всякого встиду“ оповідається байки або неймовірно перебільшуються випадки непослуху, опору старшини, Запоріжжя і т. д.

У російських „джерелах“ стоїть число 1.500 козаків, котрі, мовляв, зважилися „прилучитися“ до Гетьмана в акції проти Москви. Правда, були спеціальні обставини, що не дозволяли Мазепі скупчити більшу кількість свого війська, але релятивно не була вона і малою. І це власне свідчить, що нарід підтримував акцію Мазепи, який „хоче Україну від того московського тиранського іга оборонити“.

Один з найцінніших мемуарів, що належить Словакові Д. Крману, подає скількість шведського війська під Полтавою на 18.000, а українського — 6.000. Старшина шведського війська Д. Н. Зільман, під датою 5. листопада 1708 р. подає, що Мазепа прибув „з кількома тисячами війська“, не враховуючи сюди Запорожців на чолі з Гордієнком. Так само 6.000 подає Вольтер, тоді як визначний співучасник походу принц Максиміліян Емануїл говорить, що „дня 28. березня 1709 р. перейшло на бік Шведів 8.000 українського війська під проводом свого гетьмана І. Мазепи“.

Після відвороту українських і шведських військ за Дністер, Петро І. пробував ще підступом і хабарем (300.000 талярів!) переконати турецького султана, „щоб козацького провідника, або (на їх мові) гетьмана Мазепу, в охорону не брати, тільки йому його з племінником Войнаровським видати“. Принц М. Емануїл, подаючи про це реляцію (видано в Барділі 1730 р.), пише: „Хоч це прохання (Петра І.) здавалося не так несправедливим, то все таки воно не знайшло на турецькому дворі жадного одобрення, бо там не вважали цього домагання за важливе, щоб таку особу видавати, яка так ревно дбала про волю, звичаї й право свого народу, та так багато перетерпіла переслідувань і тортур тільки тому, що з своїми підвладними вона не захтіла понижатися під московським ярмом, а змушена від такого утікати та шукати вперше королівської шведської, а тепер турецької охорони“. Тому посла царя московського відправили Турки з такою відповіддю, „що не гадають, і це також не згідне було б з турецькими законами, відмовляти охорони особі, яка її по справедливості шукає“. Реляція далі додає: „Великодушність султана була тим більше гідна подиву, що він осягнув би тоді дуже блискучу можливість помститися

на цьому гетьманові“ (ст. 554), очевидно за попередні його війни з кримськими Татарами.

І тут виявилось, що мусульманський володар мав більше почуття лицарської гідності, справедливості і милосердя, ніж „християнський“ цар. Тому „репатріяція“ з-перед 240 років не повелася...

Як були „ущасливлені“ Українці російською владою після смерти Великого Гетьмана і як Москва „оборонила“ нарід перед „визиском“ української старшини, про це також маємо характеристичні реляції ріжних часів:

„Козаки, будучи народом вільнолюбним, не вдоволені царем за призначення до їхніх фортець російських командантів. Вважаючи себе вільним народом, вони огірчені, що постійно мусять прислужуватися царю і виконувати його накази“ (Юль Юст, 1711 р.).

„Козаки, не зважаючи на 18.000 московських драгонів, що тримають Україну в тяжкому гніті та неволі, тільки і шукають нагоди, щоб повстати проти гнобителів і привернути свою давнішу вільність“ (Де Монті, 1729 р.).

„Цілий нарід з приємністю згадує часи, коли Україна була самостійна та з обуренням ставиться до спроб теперішньої влади, звернених до обмеження його давніх вільностей“ („Магазин науки і літератури“, Гетінген, 1771 р.).

Нарешті наведемо заключення, може найбільш обережного і не ворожого до Московщини автора, Француза Франсуа Мазона, що служив у російському війську в роках 1762—1807. У своїх „Секретних споминах про Росію“ (Париж 1800) він писав: „Унія козаків з Росією була добровільна й умовна — їхні землі з бідною достатні для їхніх мандрівних черед та людности колись численної, були спільною власністю цілої нації. Жаден чужинець, навіть Росіянин, не міг там осісти без дозволу загалу і Республіка з великою відвагою боронила своїх кордонів проти замахів сусідів. Ось який був колись стан козаків-Українців, стан щасливий, коли порівняти їх колишню цілковиту незалежність з теперішнім цілковитим поневоленням Росіянами, нинішніми їхніми панами або товаришами рабства. Від часів Мазепи вони не мали більше великого гетьмана обраного з-поміж себе. Ця гідність була скасована і титул служив лише для декорації кількох фаворитів російських імператриць, як напр., Розумовського та Патьомкіна“...

„Але природа у своїй творчості та свободі могутніша ніж тиранство“ — закінчує Гарон де Кульон свій уступ про Україну. — „Жменя Готів, що втекла в гори Астурії, зуміла вигнати Маврів з усіх провінцій Іспанії; також і геній незалежності ходить-блукє між нещасними останками українських козаків. І може бути, що недалекий час, як враз з кримськими та кубанськими Татарами, українські козаки змінять обличчя Росії!“

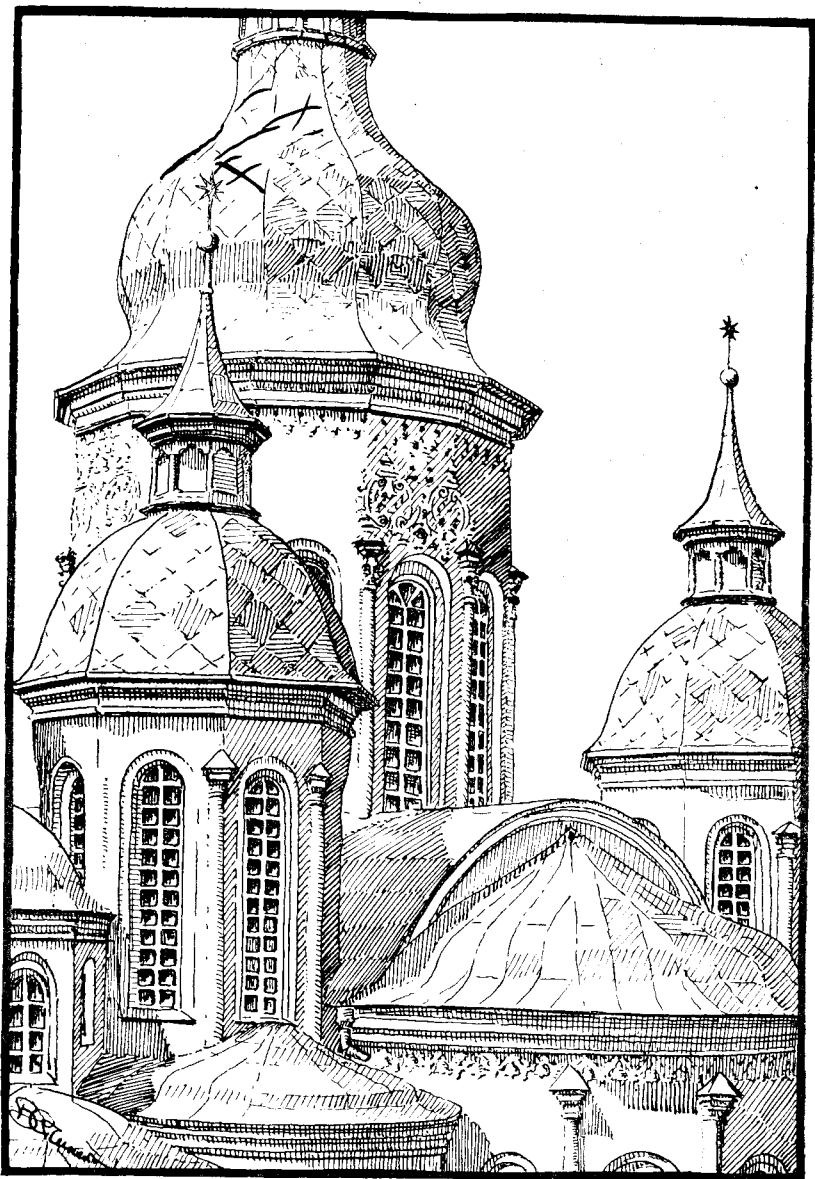
МЕЦЕНАТСТВО гетьмана І. Мазепи — це тема незвичайно широка й різноманітна. Писати про меценатство Гетьмана — це значить робити огляд цілого розвитку мистецтва і культури на Україні кінця XVII і початку XVIII стол. В кожній галузі цього життя і творчості, що припадає на найбільш розвинену добу українського барокко, помітна роль гетьмана чи то безпосередніми фундаціями, чи організаційними засобами, чи нарешті його духом, що творить зміст і стиль доби.

Цей благородний і шляхотний вплив помічаємо у всіх ділянках української духової і матеріальної культури, як література, театр, музика, наука, освіта, виховання, будівництво, архітектура, усі пластичні мистецтва, друкарство, промисл, а поміж ними такі спеціальні галузі, як виріб паперу, скла, ліярництво, сницерство, ткацтво або навіть музейництво і бібліофілія.

Правда, багато матеріальних памяток та самих звісток безповоротно загинуло, головнo завдяки „пильности“ і запопадливості російських „збирачів“, що з нечуваним в світі варварством нищили все, що підносило в очах світу постать гетьмана. Все таки український піетизм до памяток І. Мазепи був сильніший за московську ненависть!

Збираючи по крихтах, протягом багатьох років, поодинокі звістки, факти і документи про І. Мазепу, досліджуючи самі матеріальні пам'ятки та їх систематизуючи, автор цих рядків певний, що не один читач буде здивований тою кольосальною ролею І. Мазепи, яка позначилася в цілому комплексі творчості, а яку ми можемо з гордістю окреслити, як культуру оригінальну і своєрідну.

Меценатство І. Мазепи — це не примха магната, не бажання здобути собі славу і популярність, як це старалися „висвітлювати“ московські автори у своїй злобі.

Бароккові бані св. Софії в Києві, після відбудови 1690-1697 рр.

Іван Мазепа типовий представник української освічености, культурного процесу, культурних переживань. Характерне для того світовідчужання: пієтизм до світлої минушини Батьківщини, повага до праці людського розуму і рук, сентимент до мистецтва і краси. Меценатство Мазепи — це внутрішня потреба культурної людини, це концентрація відповідного оточення-повітря, серед якого треба жити і працювати, це засіб підвищити єдність і відпорність нації супроти своїх сусідів, котрі мають „очі завидючі і руки загребуші“.

Сам письменник, знавець мов, поет, музика, бібліофіл і лекціонер, І. Мазепа в рівній мірі цінив кожную галузь мистецтва й уміння. Отже, не був одностороннім, примхуватим збирачем і не диваком — рабом речей і цінностей. У всьому добачав виховуючий чинник, духовий сугестивний вплив, господарський та соціальний змісл. І навіть, коли треба було для добра цілого народу відмовитись від матеріяльних вигод і тих самих улюблених речей, цінностей і скарбів — він відмовився без нарікань і творення собі ореолу мучеництва.

Меценатство, чи взагалі значення Великого Гетьмана, в сфері духової творчости — це може найменше досліджена діялка тогочасного життя. Цікавилися Мазепою, як володарем, стратегом, політиком. Поодинокі автори звертали увагу на деякі церкви та церковні предмети, даровані Мазепою, і на тому кінчалися теми „Мазепознавства“.

Діяльність Івана Мазепи припадає на добу розцвіту стилю барокко. Був він не тільки під впливом цього стилю, але був типовим виразником своєї доби. Барокко — це доба грандіозних концепцій, складних ідей, замислуватих фабул. Творила ця доба вищі мистецькі форми, що мали піднести людину з буднів життя до сфери незбаганих, високих переживань. Тому в формах панує безконечна просторінь, але просторінь упорядкована, сконцентрована і реалістична. У всьому панує рух, динаміка, силові імпульси, волевий почин. Цей рух, звичайно неспокійний і криволінійний, хвилюючий, що граничить зі зривом й екстазою. Розкішні і пишні форми барокко говорять про святочний настрій і урочисту мову, а при тім вони дещо затяжкі, монументальні, штучні і переладовані прикрасами.

Хоч кістяком барокко залишався античний реалістичний світогляд з його простотою, гармонією і ритмом, а при тім у своїй творчості барокко потрапило реалістичні форми стилізувати по своєму, підпорядковуючи певному змісту і матеріялу.

З другого боку, поняття надзміслові і чуттєві прибирати в реальні форми і біологічні почуття. Тому були такі улюблені в добі барокко символи, алегорії і персоніфікації, які дуже ускладнювали розуміння самого мистецтва та ніби віддаляли його від „простого“ люду і пересічної людини.

Але не можна міряти добу барокко мірилом інших часів, іншого світогляду і відмінних ідеалів. Не міг бути І. Мазепа ані середньовічним монархом, ані східним аскетом, ані „народовцем“, ані соціялістом, ані диктатором тоталітарного режиму. Берім Мазепу таким, яким він був у дійсності — кращим від своїх сучасників.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО тішилося з боку Мазепа не меншою підтримкою й увагою, як інші галузі мистецтва. Але ж ця бароккова література, донедавна, взагалі мало розумілася і цінилася. Знов таки прислужилися тому головно московські автори і то з тої простої причини, що на Московщині така література взагалі не існувала, а що було там створено (територіяльно), то лише виключно Українцями. А „твір“ московський, як „Домострой“, це хіба приклад неучтва, брак всякої естетики та доказ московської тиранської владі, свавільства, несправедливості, збочених моральних засад у громадському і родинному житті. Звичайно, за тими уявленнями бароккова література „штучна, неприродня, переладована“, а по змісту, мовляв, уже тим негативна, що „панегірична“, до того творена під впливом „іезуїтів“, „гнилого заходу“, а то і просто „польська“.

В останніх роках погляд на українську бароккову літературу змінився, не без впливу українських дослідів в інших галузях мистецтва, що ставили дуже високо стиль козацького барокко. У великій мірі спричинився до того проф. Дм. Чижевський в своїх працях з історії української філософії і літератури.

Як кожна доба творить свої ідеї, форми, естетичні уявлення, так і в добу українського барокко приходять своєрідна тематика і спосіб вислову, які одначе ціхують українські своєрідності.

Як І. Мазепа підпирив літературу, найкраще свідчать численні видання релігійного і світського змісту, що тоді появля-

лися друком. А треба підкреслити, що ті видання були саме найкращими виданнями взагалі з цілої української продукції — відзначалися гарним друком, прекрасними гравюрами, майстерною оправою.

Видання спеціально присвячені Мазепі, в переважній більшості не збереглися, але і ті, що відомі, говорять про велику літературну продукцію та свідчать про велику, не вимушену пошану до гетьмана І. Мазепи. Цікаво, що в тих творах особливо плекалися лицарські чесноти, котрі підсилювали дух традиції, пошану до своїх героїв й автохтонність українського народу. І так один з найперших панегіриків на честь гетьмана І. Мазепи має назву „Муза Roxolanska“, написана Іваном Орновським і видана в Чернигові в 1688 р. Отже, не „Муза Руська“ і не „Муза Українська“, а саме Роксолянська, що міряє давність української культури на 1½ тисячі років! Але „модерна“ наука, головної ХІХ століття і модерний український патріотизм не тільки стратив орієнтацію щодо початку „Руси“, але навіть забув про саму назву Роксолян! (Гл. розвідку автора „Назва України“, 1948).

Не треба доводити, що література „високого стилю“, з такими представниками, як Епіфаній Славинецький, Симеон Петровський (Полоцький), Дмитро Туптало (Ростовський), Степан Яворський, Теофан Прокопович, розвивалася завдяки відповідним умовам, створених І. Мазепою.

Важливо відмітити, що в цих нехай і штучних творах, приходить елемент народній, навіть вплив живої народної мови і це характеристичне для українського барокко. Зовсім виразно виступає народній елемент у побутових та історичних віршах, прикладом чого служить знаменитий твір „Всі покою щире прагнуть“, авторство котрого приписують І. Мазепі. Хіба не відбивається дух сучасності, символізований соборницькими ідеями І. Мазепи, в цих рядках:

Жался, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єдин живе із погани
Кличе: „Сюди, Атамани!“
.....

Другий Ляхам за грош служить
По Вкраїні і той тужить.
.....

Третій Москві тож голдує
І їй вірно услугує...

Ей, Панове, Єнерали,
Чому ж есте так оспалі!
І ви, Панство Полковники,
Без жадної політики,
Возьмітеся всі за руки.

Самопали набивайте,
Острих шабелъ добувайте
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!

Народній стиль у більшій мірі панує в героїчному епосі — козацьких думах, де знову І. Мазепі припускають відому пісню-думу „Ой горе тій чайці“, де символізована доля України „що вивела чаєняток при битій дорозі“.

Коли взяти на увагу таку спеціальну форму тодішньої літератури, а при тім найбільш типову для доби, як віршовані привіти, похвали, оди, епіграми, присвяти, тези, панегірики, то, з відомих нам творів, рідко які не були звязані з іменем гетьмана — чи то твори спеціально присвячені його особі, чи іншим особам і подіям, де згадується імя гетьмана, не рідко з відповідними гравюрами, прикрасами, гербами та ін.

Да таких належать тезиси і панегірики поета і гравера І. Мигури на честь Степана Яворського 1709 р., Гедеона Одорського, Варлаама Ясинського, генер. осаула Івана Ломиковського 1707 і 1709 р., генер. судді В. Кочубея 1707 р.

Панегірик Крщоновича на честь Лазаря Барановича 1684 р.

Пилипа Орлика „Весельное сказаніє“ 1698 р., з нагоди весілля Івана Обидовського з Ганною Кочубеівною, і його ж „Нирроменес Сармаккі“, Київ 1698 р.

Академічний тезис, присвячений Обидовському з гравюрою І. Щирського 1691 р.

Панегірик на честь харківського полковника Федора Захаревського 1705 р.

Панегірики спеціально присвячені гетьманові І. Мазепі: Крім згаданого „Муза Роксолянська“ 1688 р., Симеона Яворського „Echo Glosu“ (Київ 1689 р.), Пилипа Орлика з нагоди здобуття Мазепою турецьких фортець (Вильно 1695 р.), Івана Мигури — величезний мідерит 1706 р. і „Theatrum Gloriae“ А. Войнаровського, величезний академічний тезис Данила Галяховського 1709 року.

Академічні тези, з програмами диспутів та іншими точками академічних урочистостей, що були так поширені в Києві, після смерті І. Мазепи зовсім не виконувалися аж до 1713 року.

ТЕАТР — МУЗИКА. В добу Мазепи театр у формі шкільної та історичної драми, інтермедії, вертепу та ін. був так тісно зв'язаний із школою вищого типу, якою була Київська Академія, що меценатство Мазепи тут безсумнівне. В той час шкільна драма не тільки набирає літературної вартості, але приходить народний елемент, як це ми бачимо в популярній драмі „Комедія на Різдво Христове“ Дмитра Туптала зі сценою пастухів та ін. Новий тип „трагікомедії“ виявляється в творі „Владимір“, автором котрої був професор поезики у Київській Академії Теофан Прокопович. Була вона вперше виставлена в Академії 3. липня 1705 р. і присвячена „добродію і ктитору“ гетьм. І. Мазепі. Відповідаючи духові часу та інтенціям самого І. Мазепи, провідною думкою драми була боротьба поступу та освіченості з застоєм і темнотою. Вже самий факт, що тема драми взята з найстаршої доби державности України, говорить про інтенцію освіченої української верстви навіязувати до найстарших традицій автохтонного населення, подібно до згаданого поетичного твору „Муза Roxolanska“. Також і народні елементи мови з примішкою українського гумору, говорять про нові течії.

Самі вистави улаштовувалися, з боку сценічного уміння і обстанови, досить пишно і виставно: з мистецькими декораціями, одягом, реквізитом і навіть складними театральними ефектами. Наприклад, в трагедії „Свобода от віков вожденної натурі людській“, виставленій в Академії в 1701 р., в одному з актів, на сцені меркли сонце, місяць і зорі, вставали з гробів мерці; в іншій сцені на кону показувалося хвилююче море з потопуючим кораблем, на очах глядачів кидали в море Йону і його ковтав великий кит.

Оскільки ці декорації і реквізит могли бути на технічній і мистецькій висоті, свідчать академічні „Тезиси“, що виготовлялися з нагоди святочних диспутів в Академії, в програму котрих входили також театральні вистави і концертів відділи. Крім самої програми диспутів, на тезисах уміщалися цілі літературні твори, присвячені визначним особам і передовсім гетьманові І. Мазепі. Вище згадано, що такі кращі тезиси присвячені гетьманові належали визначним українським граверам І. Щирському, І. Мигурі, Д. Галяховському та іншим. Відбитки з тезисів, що їх виконували граверським способом, заздалегідь вивішувалися, як плякати на брамі Братської (Академічної) церкви, на мурах Академії і роздавалися визначним гостям. Власне оце розвішування тезисів (звичайно великого розміру аркуші) є одним з найраніших прикладів появи плякату не тільки для України, але для цілої Європи. Ці твори граверської умілости відзначаються великою мистецькою вартістю, що вповні стоїть на висоті західно-європейського, а навіть голландського граверства.

Музика і пісня ще в більшій мірі розвивалися на ґрунті народного фольклору і тому мали велике виховуюче значіння та охоплювали усі верстви людности. Не випадок, що сам І. Мазепа був музикою, чудово грав на улюбленому козацькому інструменті бандурі та співав козацьких дум і поміж ними власний твір „Ой, горе тій чайці“.

Оскільки розвинулася тоді українська музика та музична творчість, свідчить „Реєстр нотових тетрадей“ Братського хору в Львові з 1697 р., що подає „партесний“ репертуар хору, який налічує 267 творів численних українських композиторів доби Мазепи. Ці композиції були написані на різну кількість голосів від 2 аж до 12-ти! Також Реєстр бібліотеки Луцького Братства на Волині початку XVII ст. подає партеси від 5 до 8 голосів.

До другої половини XVII ст. відноситься також музичний теоретичний підручник „Музикійська граматика“, що її автором був киянин Микола Дилецький. Це цілий музично-теоретичний трактат про лінійну нотацію „партесного“ співу і партесно-концертної композиції, основою котрих є західно-європейська система гексахорів.

До 1700—1707 років відноситься друк у Львові першого на цілий схід Європи нотодруку (рухливими черенками) „Ірмологіон“. Це видання, як відомо, витримало багато видань і передруків у роках 1709, 1710, 1775, 1790. Як високо стояло в ко-

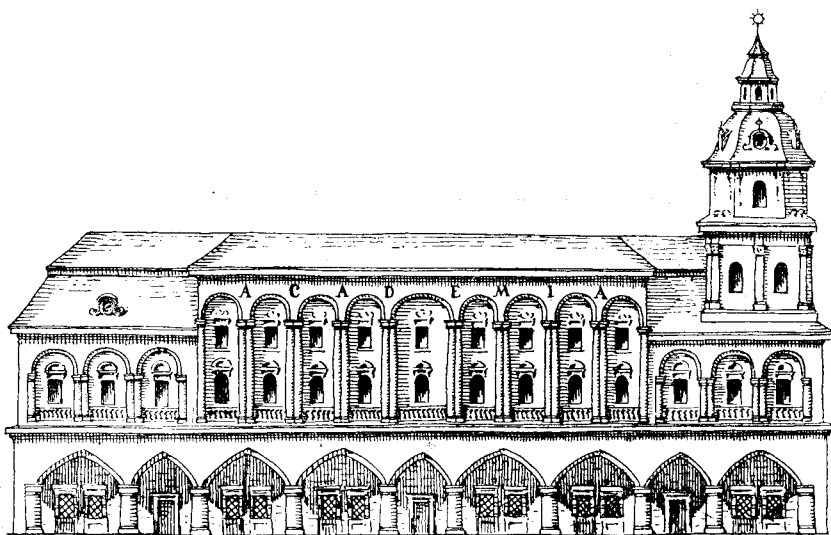
зацьку добу мистецтво співу, про це свідчать писання чужинців, що чули український спів на Україні. Павло Алепський пише, що в українських церквах на хорах „стоять співаки та співають із книг з нотами під згуки органів“, а цей спів так зворушив секретаря антиохійського патріярха, що він порівнював його з божеським співом, „від якого хиталися гори й доли“. Знову саксонський пастор Гербініус у своєму творі „Kijovienses Sruptae“, виданого в Єні в 1675 році, ставить український спів у Києві вище від співу Західної Європи.

НАУКА, що була тісно звязана з шкільництвом, користувалася найбільшою підтримкою гетьмана, про що свідчить передовсім фонди І. Мазепи на будову Київської Академії і самої науки в школі. Знову це дуже обширна тема і тут обмежимося лише схематичним оглядом.

Коли згаданий П. Алепський писав, що „Серед монастирських (київської Лаври та інш.) наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями“, то це не була лише куртуазія. Академія в Києві, що була центром науки й освіти, про це свідчить найкраще.

Як відомо, розцвіт Академії припадає на добу Мазепи, коли в перших роках XVIII. ст. кількість студентів доходила до 2.000 та складалася дійсно зо всіх верств людности, від синів гетьманів, шляхти і міщанства до звичайних козаків. Отже явище „посполитости“ освіти просто виняткове для цілої Європи!

Тяжко окреслити всебічну роль київської Академії, як форпосту західно-європейської культури і цивілізації на Сході і Півдні Європи. З боку ортодоксальних представників християнства і московського заскорузлого і формалістичного православія, а властиво московського нецтва, викликувала заздрість, а в парі з тим осуд і поборювання. І так, наприклад, ерусалимський патріярх Діонісій, за намовою Москви, в 1686 р. писав, що „в тій страні, що називається козацькою землею, є такі, які вивчені в Римі й Польщі... поширюють незалежні(!) мудрствования в монастирях“. Московські царі вели постійну боротьбу проти „новотворних київських книг“, що поширюють

Будинок Академії в Києві, після перебудови І. Мазепи 1704 р.
Реконструкція В. Січинського

західно-європейські ідеї і „несходныя съ русскими“ (московськими) друками, а до того друковані „не великорусским наръчіемъ“.

У змові 1689 року проти Петра I., обвинувачували змовників у прихильному відношенню до західно-європейської культури. С. Медведєву, що був учнем Симеона Полоцького, перед його смертною карою ставили йому в тяжку провину, що він „прельщався кїєвскими новотворными книгами“. Архимандрита московського Симонового монастиря, Українця Гавриїла Домецького, обвинувачено не тільки в тому, що він „Симоновъ монастырь переломаль и перестроилъ по своему, пышно и бойко испестрилъ его латинскими штуками“, але й тому, що він „Кїєвъ паче мѣры хвалиль“. Врешті й цього прихильника „латинской части“ московський уряд заслав до Іверського монастиря на півночі Московщини.

В Академії, подібно до інших високих шкіл зах. Європи, вчили всіх наук, які тоді були відомі. Крім дисциплін чисто-релігійних і філософічних, вивчали чужі мови, а також природознавчі науки, математику, астрономію, будівництво, малярство і зокрема гравєрство. Усі поважніші релігійні, полемічні,

філософічні трактати, підручники математики, природознавства, медицини, архітектури, військової штуки, фортифікації, виховання, красномовства, філософії, мовознавства, поетики, лексикони і словники, що були відомі в рукописах і друкованих книжках на цілому просторі Східної Європи — походили з України або так чи інакше були зв'язані з Київською Академією чи взагалі з українською вченістю. Подаємо лише кілька прикладів, якраз з ділянки точних наук.

Підручник „Арифметика“ перших років XVIII ст., де були скупчені всі математичні науки, як нижча так і вища математика, геометрія, землемірство й астрономія, був написаний учнем київської Академії Магницьким, а ілюстрований українським гравером М. Карновським.

Підручник гарматної справи, видання кінця XVII ст. ілюстрував київський гравер Леонтій Тарасевич. Інший підручник „Артилерії“ Брінка, що був звичайним перекладом з голландської мови (Москва 1710) ілюстрував Українець Григорій Павлович Тепчегорський, якого в Москві „перехрестили“ на Павлов. Йому ж належать ілюстрації до підручника архітектури Віньоли, що був перекладом з італійської мови (Москва 1712).

Популярний на Україні підручник медицини „Anatomia“ 1774 р. А. Крупницького був також з гравюрами українського гравера з Почаєва А. Гочемського. Коли ми торкнулися медицини, то не зайве зазначити, що на Україні доби Мазепи були такі добрі свої лікарі, що їх масово виписували до Московщини, поруч з численними іншими фахівцями, педагогами, архітектами, мистцями та ін. культурними силами.

Початкове знання здобували лікарі в київській Академії та ін. колегіях, потім удосконалювали свої знання закордоном. Так само було і з іншими знаннями. Ми маємо вже силу матеріалів про студентів-Українців у закордонних університетах, зібраних І. Бриком, І. Борщакком, Є. Онацьким, Д. Оляничим, Б. Крупницьким, І. Лоським. Якраз у добу Мазепи значно збільшується кількість укр. студентів по закордонних школах. А де саме здобували удосконалення українські лікарі, можуть служити відомості, правда, вже новіших часів — другої половини XVIII ст. Докторські титули здобули: Іван Данилевський у Гетінгені, Іван Максимович і Нестор Квітковський у Кенігсбергу, Павло Шумлянський у Страсбургу. Вихованець Київської Академії Іван Полетика став професором Медично-Хірургічної Академії в Кілі.

“Пітагор” і “Архимед” на заголовку підручника
 “Арифметики” Магницького, поч. XVIII. ст.

Навіть дослідча праця поза межами Рідного Краю стояла на високому рівені. Прикладом може служити відомий мандрівник, маляр і дослідник архітектури, вихованець київської Академії доби Мазепи, Василь Григорович-Барський. Він протягом 24 років перебував закордоном, поставивши собі головною метою „зріти й описати ізрядня зданія“. Особливо зразковий його опис архітектури Атону, з відповідними фаховими рисунками, плянами тощо, що не втратили свого значіння і до нині. Відомий російський дослідник візантійського мистецтва проф. Н. Кондаков, що з початком XX. стол., при великій підтримці Російської Академії Наук споряджав „експедиції“ до Греції і Атону, безцеремонно використовував праці В. Барського, а опис церков Атону просто списував від нашого дослідника. Виявляється, що наукова описова метода новітніх російських вчених початку XX. стол. ніяк не перевищувала української вчености половини XVIII. століття! (Гл. статтю автора в „Час“, Фюрт 1947, ч. 35).

Треба ще згадати іншого вченого Адама Зерникав, що працював в Чернигові і Батурині в роках 1680—1691. Закінчивши університет в Єні, А. Зерникав працював по бібліотеках Лондону, Парижу, Риму, Відня, Праги та ін. Будучи на службі

в гетьманів Самойловича і Мазепи в Батурині, як військовий інженер і архітект, написав твір „Що потрібно було про табори та кріпости“ і працю про будову фортець, що обіймала 8 книг. Йому також належали проекти фортець на Україні „по голяндському способу й новій методі“ та пляни оборони (наприклад Києва 1681 р.).

Українські вчені не рідко здобували свою освіту в кількох закордонних університетах. Крім вищезгаданих, Теофан Прокопович закінчив Академію св. Атанасія в Римі та університет в Кенігсбергу.

В галузі історичної науки, доба Мазепи дала цінні твори синтетичного характеру, що звичайно називаються козацькими літописами. За шкільні підручники служили „Кройника“ Т. Сафоновича 1672 р. і „Сінопсіс“ І. Гізеля 1674 р. і новіших видань. Не мале значіння мали писання П. Кохановського 1681 р. і „Літописец“ Л. Боболінського 1699 р. Більшу вартість мають „Літопис Самовидця“ доведений до 1702 р. правдоподібно полк. Федора Кандиби, що працював при гетьманській канцелярії, також „Дійствія“ полк. Г. Грабянки. Найбільшу літературну і джерельну вартість має „Сказаніє о війні козацької“ С. Величка — писаря генеральної військової канцелярії. У всіх тих літописах червоною ниткою проходять соборницькі тенденції, навізування до давніших державницьких традицій, підкреслення географічної, господарської і культурної окремішности українського народу. Особливим патріотизмом відзначається праця С. Величка, в котрій він називає Україну „Маткою нашою, милою отчизною“. Об'єднуючою назвою усіх „козацьких земель остаточно стає „Україна“. (Гл. автора „Назва України“, 1947).

ОСВІТА І ВИХОВАННЯ стояли безпорівняння вище від сусідних країн і держав. Вгорі ми згадували, що в козацьку добу ціле українське населення, а навіть жінки були грамотні. Для того при кожній парохії, монастирях, а навіть на хуторах, існували школи. Розуміючи значіння шкільництва, І. Мазепа особливо дбав про найвище огнище освіти — Академію в Києві. Його заходами Академія була зреформована на зразок західно-європейських вищих шкіл. Починаючи з 80-их років XVII стол., були заведені найстарші кляси філософії і богословії. Це підвищення наукового рівня та обсадження кращими

професорами, що удосконалювали своє знання закордоном, завершилося в 1700 р., коли київська Колегія стала офіційно називатися Академією або популярно „Могилянсько-Мазепинською Академією“. Отже тепер припадає 250-річний ювілей Академії, який в самому Києві не міг бути ніяк згаданий!

За Мазепи Академія почала притягати студентів з закордону, вчилися тут Румуни, Болгари, Серби, Московити, навіть Греки, Араби та інші народності. Оскільки Академія мала для України соборницький характер, свідчить лист львівського єпископа Й. Шумлянського з 1687 р., що рекомендує духовництву давати своїм дітям вищу освіту. Читаємо в листі, що „суть школи не тільки у Львові, Кракові, а й в Києві“, які тепер „наново реставровані або поновлені...

Студенти Академії в Києві,
за гравюрою Гр. Левницького

Дорога зараз, хвала Богу, вільна — як з Києва до нас, так і від нас до Києва. Туди, чесні отці, синів своїх для науки посилайте й коштів не жалуйте“. (Bielewski, Pisma St. Zolkiewskiego). Заслуги І. Мазепи для розбудови київської Академії зазначені у всіх тезисах та інших літературних творах, присвячених Мазепі.

Другим визначним науковим, освітнім і шкільним осередком був на Гетьманщині Чернігів. За підтримкою І. Мазепи і старанням Лазаря Барановича, в 1689 році була заложена школа зпочатку в Новгород-Сіверському, перенесена в 1700 р. до Чернігова і там розбудована, як школа вищого типу. Чернігівський „Колегіум“, разом з друкарнею, об'єднував визначний гурт вчених і серед них такі імена, як згаданий Лазар Баранович, Іван Максимович, Семен Ялинський. Про заложення чернігівської колегії І. Мазепою маємо спеціальне видання „Зерцало от писання божественного“, видане в Чернігові в 1705 році й презентоване гетьманові від чернігівської колегії. Загально відомо, яке значіння мали школи на Україні для цілого простору Східної Європи і Балкану. І коли там почали закладати свої школи, то робили це за зразками, і навіть педагогічними силами, українськими.

Важно відмітити, що ціла освіта на Україні йшла в парі з вихованням. Питанням виховання присвячувалося багато уваги: оформлення духового життя молоді, релігійного і національного світогляду, практики поведінки серед громадянства, в родині, поміж ріднею, подружнього життя і т. д. Для цього складалися і видавалися спеціальні книжки, поучаючі образки з „притчами“, „казками“ і „сміховинками“. Прикладом може служити знаменита книжка світського характеру „Итіка Ієрополітіка, або філософія нравоучительна“ 1712 р. з 62 ілюстраціями гравера Никодима Зубрицького, що працював над нею ще за доби Мазепи. Ця книжка містить поучення морального змісту для молоді з ілюстраціями, що за посередництвом алегорій і персоніфікацій вияснюють різні абстрактні поняття та ідеї. Більшість „притч“ та ілюстрацій до них скомпоновано самостійно, користуючись українським матеріалом, пристосованим до тодішнього політичного і культурного життя, звичаїв і побуту. Навіть деякі символи взяті з українських народних оповідань, легенд, переказів, наприклад, чорт з цапачими головами („Сліпота молодих“), смерть з косою („Діти по родичах“), т. зв. байка Хмельницького про вужа і господаря („Примирений друг“). Крім того, змальовано українських „спудеїв“, військо, селян, ремісничі майстерні та інший український побут. „Итіка“ чи „Етика“ була в свій час дуже популярна і виходила в численних передруках в Петербурзі, Львові, Москві і Відні. Замітне, що всі передруки аж до кінця XVIII стол. робилися без всяких змін у змісті та ілюстраціях, хоч і гіршого виконання, порівнюючи з гравюрами Н. Зубрицького.

Знання чужих мов, що було підставою освіти і науки — це окрема інтересна сторінка нашої теми, яка має багато історичного матеріалу. Про самого І. Мазепу ми згадували вище і нема сумніву, що в цьому напрямку його знання мов було дороговказом для інших. Не було жадною рідкістю, коли український старшина знав крім латинської мови ще дві чи три інші, як німецька, французька, італійська. В самій київській Академії вчили мову латинську, грецьку і німецьку, а з першою половиною XVIII ст. також французьку. Тому Українців особливо використовували для московських видань та інших потреб, як перекладачів, дипломатів, редакторів і коректорів. Вкажемо на два характеристичні приклади, що яскраво змальовують тодішній побут.

Генеральний писар І. Мазепи, полковник Іван Максимович, що в 1709 р. виїмався закордон разом з українським військом, в році 1715 „зміновіхнувся“; поїхав до Царгороду і там „покаявся“ перед російським послом. Повернувшись на Україну, І. Максимович, разом з іншим „поворотцем“ старшиною Антоновичем, був висланий незабаром поза межі України. А що вони добре знали чужі мови, то обидвох „определено“ до московської друкарні з платнею 110 рублів на рік. У Москві І. Максимович зложив латинський Лексикон з „великоруськими“ поясненнями чужих слів, уживаних в московській мові. В передмові до цього лексикону І. Максимович висловлює здивування, що на Московщині ще й досі не було латинського лексикону, а ставив як приклад київську освіту, де давно вже були такі потрібні книги й де взагалі не цураються чужих мов, потрібних для освіти. При тім автор нарікає на нещасливе життя на чужині (Московщині) й голодне там існування. Але й таким життям автор лексикону довго не тішився, бо вже в 1726 р. пішов „дonoс“ на московську друкарню, що приймає на службу людину „бывшаго въ измѣнѣ“. Тому І. Максимовича звільнено „за немалымъ подозрѣніемъ“, як „участника измѣны Мазепы“ і він залишився без кусника хліба (остання про нього згадка з 1728 року).

Другий типовий випадок. Петро І. переїжджаючи через чеську Прагу, був здивований, що слов'яни-чехи добре знають німецьку мову. Тоді йому прийшла „геніяльна“ думка: перекладати, за поміччю Чехів, німецькі книги на чеську мову, а вже з чеської мови на російську. Для того були вислані до Праги, розуміється, Українці — два чернці Київо-печерської Лаври. Приїхавши до Праги наші земляки поселилися в якомусь „гостинці“, де взялися до праці, перекладаючи чеські переклади (з німецької мови) на мову російську. Але московські уряди, як звичайно, не спішилися з пересиланням грошей. Кияни поїдали чеські „кнедліки“, безнастанно боржилися в „гостинці“ та почували себе ніяково. Писали численні листи, але не помагало. Тоді написали до Москви, що взагалі вони дивуються навіть їм післяли аж до Праги перекладати книжки з чеської мови; ця праця зовсім зайва, вони остільки добре знають німецьку мову, що можуть зовсім легко перекладати з німецьких оригіналів, а не послуговуватися мовою чеською...

II. Пекарський, що переповідає цю „геніяльність“ Петра I. у своїй знаменитій праці „Наука при Петрѣ“ (Спб. 1862), приходить до такого висновку:

„Малоросійська вченість мала свою добру сторону, а саме, з її поміччю в Києві щезла тупа ненависть до всього чужостороннього, котру старалися (і тепер стараються — додамо від себе) підтримувати в Москві... Кияни були в початку XVIII. стол. в ділянці народної освіти в Росії головнішими діячами: всі поважніші переклади з старовинних мов, всі знамениті трактати про догми віри, всі проповіді, більша частина поетичних творів на звеличення перемог і достойників, театральні твори — все це писалося вченими-Малоросами, або під їх „непосредственнымъ надзоромъ“ (Т. II, ст. 2, 4—5).

Згодом „брат“ вийшов з „непосредственного надзора“, став „старшим“ й навіть „велічайшим!..“

АРХІТЕКТУРА - - БУДІВНИЦТВО. Діяльність І. Мазепи в ділянці будівництва — це дуже широка і цікава тема, що дає поняття про нечуване меценатство Великого Гетьмана.

Звичайно, коли торкаються цієї теми, то пишуть про будівництва І. Мазепою церков. Але поза тим гетьман дбав про інші роди будівництва — цивільного і спеціально військового. На жаль, цей матеріял слабо зібраний, а до того ще ті споруди російська історіографія зарахувала до „геніяльності“ Петра I. Між тим, вони повстали на українській землі, збудовані українськими руками і за проектами українських будівничих або тих чужинців, які перебували на Україні при гетьманському уряді.

Крім того, боротьбу за доступ до Чорного й Озівського моря не можна вважати, як експанзію виключно російську (московську). Доступ до моря, ще з старокняжих часів, було постійною завітною мрією та реальною економічною доктриною провідних українських верств.

Гетьман І. Мазепа добре розумів значіння моря для України, тому розпочав акцію над розбудовою корабельного будівництва та фортифікації Причорноморя. Відомо, що Мазепа дав засоби для будови 10 кораблів на Запоріжжі. Також не можна заперечити, що перші хто скористав тим побережжям були саме Українці. А навіть новіша колонізація Степової України XVIII—XIX стол., не зважаючи на всі перешкоди з боку російського уряду, все таки закінчилася українською перевагою.

Серед козацької старшини були свої фахівці військової інженерії. Знову згадаємо голос Вебера, який описуючи високий рівень української освіти і культури, вказував як на приклад, що полковник Петро Апостол, хоч ніколи не був закордоном, проте, розуміється дуже добре на фортечній інженерії. Також інші автори-чужинці вказували, що українські козаки такі майстри військової техніки, зокрема гарматної штуки, що „при них зайвим наймати і утримувати окремих гарматчиків“, як це звичайно тоді водилось в іншому війську, зокрема польському, московському і навіть німецькому. Серед військових інженерів вище згадано А. Зерникава, що написав у Батурині у 8 книгах працю про будову фортець та виготовляв проекти будови фортець на Україні „по голяндському способу й новій методи“.

Цікаво, що Мазепа найбільше скріплював фортечні споруди над Озівським морем й московській границі. Це робилося звичайно, без розголосу, часто потайки, тому власне не збереглися про цю діяльність відповідні документи. Але от чужинці переїжджаючи з Московщини на Україну відмічали укріплення власне вздовж московського кордону. Про це маємо свідчення ще П. Алепського 1656 р., А. Маєрберга 1661 р. Також данський посол Юль Юст, їдучи в 1711 р. з Московщини на Україну відмічає міста Сівськ, Ніжень та інші, як „добре укріплені“ і це дуже вразило посла.

Наглядне уявлення про фортифікаційну штуку доби Мазепа дає дуже рідка книжка Й. Г. Корба „Diagium“ 1700 р., де уміщені рисунки і пляни укріплень і цілих фортець над Озівським морем: Озів, Павлопіль, Мінс, Таганрог, що фігурують, як „Civitas Cossacorum“.

Також т. зв. „Стара Білгородська лінія“ укріплень, що йшла через міста Охтирка, Хотимижськ, Білгород, Короча, Новий Оскіл, Усерд, Острогжськ підтримувалася Мазепою, хоч вона вже непотрібна була проти Татар і Турків, а скорше могла бути використана проти Московщини. Зате „Нова українська лінія“ по Орелі й Донцю мала рішаче значіння для колонізації південної України. Ця „Українська лінія“ теж започаткована І. Мазепою, йшла від Дніпра по річці Орелі, Самарі (Новоселиця коло 1687 р.) до Ізюма і розбудовувалася в XVIII столітті.

Найбільшою фортифікаційною працею, що має також вартість архітектурної пам'ятки, була будова оборонних мурів Києво-печерської Лаври. Будову розпочато в 1690 р. у вигляді величезного муру, приблизно прямокутної форми пляну, довжи-

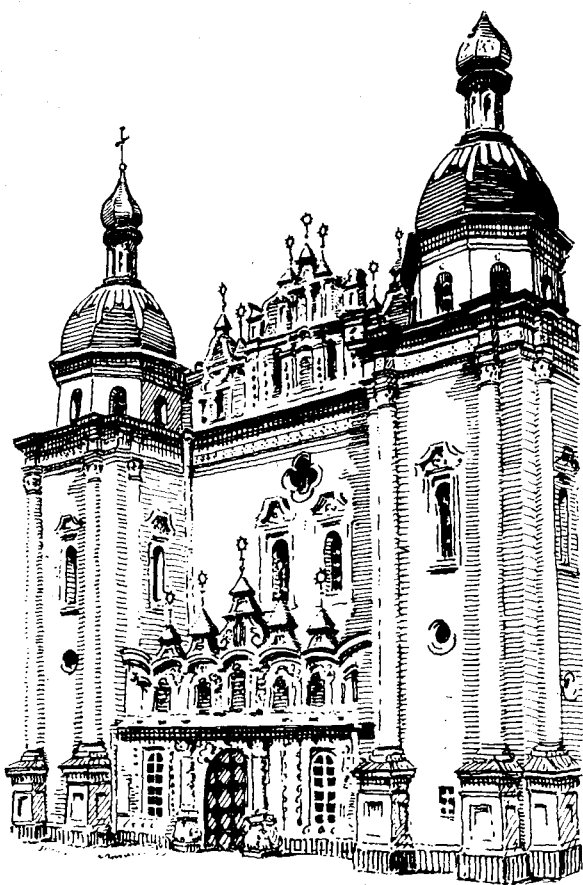
ною коло кілометра, з брамами і вежами, що відбивали стилістичні риси українського барокко. З окремих частин особливо гарні „Економна брама“ і „Палатна вежа“ (зруйнована в 1942 році).

В 1760 р. дали розбудовано і зміцнено Печерську твердиню. Тоді розібрано Вознесенський жіночий монастир, що був на місці сучасного арсеналу, побудовано нові муровані брами і вежі. Коло цього часу повстали північна вежа восьмибічної форми, південна (кол. „Московська“) і західна (кол. „Васильківська“). Між іншим, нещодавно один з наших борзописних публіцистів, скреслюючи цілу діяльність І. Мазепи, висловився про будову Печерської фортеці, як будову „непотрібною Україні“. Можемо навести багато доказів, що якраз будова цієї фортеці запобігла наступу Турків і Татар в глибину України, зберігла цілість Києва та служила опірною базою при здобуванні Чорноморського побережжя.

З інших цивільних будов фундації І. Мазепи, повстав величавий замок в Батурині, будинок в Чернигові і ґрунтовна перебудова Київської Академії.

Про замок в Батурині досі не зібрано достатніх відомостей. Можливо, що був побудований архітектором А. Зерникав та робив імпазантне вражіння навіть в очах чужинців, які відвідували гетьмана. Відомо, що був варварськи пограбований і спалений московськими ордами в 1709 р. Таку саму долю спіткали три інші палати І. Мазепи в Києві, Дегтерівці та Поросючці. Популярний „Дім Мазепи“ в Чернигові був властиво військовою, полковою канцелярією. Будинок побудовано на переломі XVII—XVIII стол., як партерову будову типу міських ратуш чи інших громадських будинків. Ця дорогоцінна пам'ятка українського барокко з розкішними стінами і фронтонами, була погублена в новіші часи перебудовою даху.

Будинок Київської Академії реставровано ґрунтовно коштом гетьмана в 1704 році. Про характер цієї перебудови можемо дізнатись з порівняння гравюр будинку Академії І. Щирського (1697—1702) й Академічного тезису 1713 р. на честь Й. Кроковського. Отже замість одноповерхової будови, в 1704 р. повстал велика двоповерхова будова з подвійними парними вікнами двох вищих поверхів, з барокковими фронтонами і типовим дахом в двох кондигнаціях. Була це справді імпазантна будова, що гідно репрезентувала українську науку і культуру на цілому Сході Європи (гл. рис. 6).

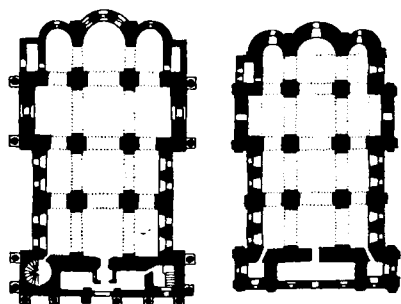
Соборна церква св. Миколи в Києві. 1690-1694 р.

Велика кількість храмів, фундованих гетьманом І. Мазепою, свідчить про грандіозне будівництво, що стояло на дуже високому технічному і мистецькому рівні. Тоді було створено особливий, оригінальний тип будов, своєрідні технічні засоби, самобутні архітектурні форми, деталі і прикраси, що цінують національний стиль. Тому навіть у світовій літературі мистецтво цієї доби дістало назву українського чи козацького барокко.

Досить сказати, що І. Мазепа побудував 4 нові величезні церкви, розбудував 5 інших величавих будов старокняжої доби і докінчив будовою 3 церкви, розпочаті його попередниками.

Всі ці 12 храмів будувалися головню протягом 1690—1706 років, при чім найбільш інтенсивно будовано в роках 1695—1700. Отже тепер припадає ювілей 250 років цього незвичайного будівництва. Дуже інтересні рисунки головніших фундацій І. Мазепи на гравюрі українського гравера І. Мигури 1706 р.: Миколаївська церква на Печерську, Троїцька і Головна церква Лаври, Братська церква на Подолі, церква Всіх Святих над Економною брамою Лаври і, правдоподібно, Вознесенська церква в Переяславі (гл. рис. 4).

Дві величезні церкви — Миколаївська на Печерську і Братська на Подолі в Києві належали до типу будов, де в більшій

Плани церков св. Миколи і Братської в Києві

мірі відбилися впливи західно-європейської архітектури базилікального типу. Але і тут помітна стара традиція української церкви, що веде свій початок від трьохнавних будов старокняжої доби, а також своєрідності українського барокко, як в загальних формах так і в деталях і різьблених прикрасах. Обидві будови зовсім розібрано за наказом советської влади в 1937 році. Це безприкладне

в історії Європи варварство, що не знаходить ніякого оправдання і залишиться вічною ганьбою московської некультурности!

Миколаївська соборна церква на Печерську, будована в роках 1690—1696 українським архітектором Й. Старченком. Будова виведена в монументальних формах, вражала гармонією окремих частин та архітектурних мас, з рухом прямовисних ліній, що стремлять вгору, в просторинь. Церква мала 5 бань, з яких дві передні були на двох могутніх вежах при вході. Багатий фронтон західної фасади, з пишною різьбою і розкішними кованими дверима, належав до найкращих деталей українського барокко, до того ще збережений (до часів знесення) напричуд добре. А це може тому, що храм стояв на відкритій площі, з боку від головних вулиць, нікому в нічому не перешкоджав. Був символом української незалежности. Тому, після Полтавського бою, російська царська влада здерла з фронтона, так само як і з інших мазепиних церков — герб Мазепи. Чорносо-

тенна Денікінська армія „не-подільної“ Росії в 1920 році пошкодила будову гарматними кулями, а російська червона влада храм зовсім розібрала!

Братська, Богоявленська церква на Подолі в Києві служила храмом для студентів Академії. Була побудована в роках 1690—1693, на місці давнішої дерев'яної церкви часів гетьм. Сагайдачного. Будова подібна до Миколаївської церкви своїм заляженням і загальними масами. Таксамо тут з заходу виступали дві могутні вежі з банями, де поруч із середнім фронтоном було головне місце своерідних ліплених прикрас. Всередині церкви були цінні історичні та мистецькі пам'ятки, особливо з доби гетьм. Сагайдачного. Тут же було поховано Сагайдачного, а навколо церкви інших визначних осіб — бувших учнів Академії.

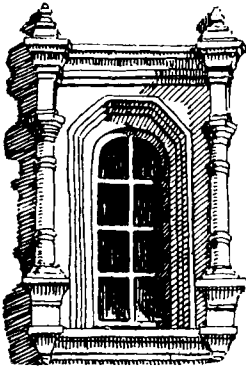
Церква Всіх Святих Печерської Лаври в Києві, 1696-1698 р.

Церква Всіх Святих над Економною брамою Печерської Лаври незвичайно цінна тим, що дає найбільш оригінальний тип українських будов, незнаний в архітектурі інших народів та інших стилів. Це центральна будова в формі так званого грецького рівнораменного хреста з 5 банями. Також окремі форми, деталі й прикраси в своерідних формах, що свідчать про велику помисловість і творчість українських майстрів. Будова повстала в роках 1696-1698.

Найменше маємо відомостей про будову церкви Вознесіння в Переяславі. Вона також імпазантних розмірів з пануючою середньою банею, виведеною в типових формах мазепинського барокко. Про цей храм Т. Шевченко писав:

Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепи сяє біліє,
Батька Богдана могила мріє...

З будов, які лише докінчувалися коштом І. Мазепи, згадаємо соборну церкву Мгарського монастиря коло Лубен, розпочату гетьм. Самойловичем у рр. 1684-1687 і закінчену І. Мазепою в рр. 1687-1688. Головним будівничим церкви був Іван Баптист з Вільна, а його помічником Мартин Томаїшвський. Також мулярські майстри були Українці: Рубан, Василь Савицький, Білецький, Уманський, Процик. Плян будови нагадує храм св. Троїцької церкви Львівського монастиря в Чернигові, себто в формі рівнораменного хреста з 5 банями. Багаті ліплені прикраси були оригінально скомпоновані з мотивів українського рослинного і тваринного світу.

Вікно церкви
Всіх Святих

Так само І. Мазепа закінчував будову великої церкви Спаса Лубенського Мгарського монастиря. Не мала чинність Мазепи була в Чернигові, де він побудував будинок Колегії і дзвіницю Борисо-Глібської церкви. Дехто приписує Мазепі також церкву Спаса Межигірського монастиря і Михайлівську церкву Видубицького монастиря.

Не менш величне діло перевів гетьм. І. Мазепа над реставрацією і розбудовою найцінніших пам'яток старокняжої доби. Вище згадано, що гетьман особливо дбав про пробудження інтересу до старовини та навіязування до найстарших часів української державности. І ця акція відновлення величавих пам'яток минувшини теж належала до закріплення державницьких традицій. А ті пам'ятки були, переважно, в поганому стані. Від часів Петра Могили, рідко коли реставрувалися, хоч ще зберігали велич та стилістичні риси своїх форм. За Мазепи вони не тільки реставрувалися, але значно розбудовувалися, прибираючи розкішних бароккових форм. Правда, при тім втрачали (особливо назовні) свої первісні стилістичні риси, але це вже не вина І. Мазепи, але цілої доби. Таке розуміння реставрації існувало в цілій культурній Європі аж до початку XX. стол. І лише в най-

Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві,
після реставрації І. Мазепи

новіші часи охорона пам'яток старовини прийшла на те, що реставрація пам'яток старовини не мусить порушувати первісних (а навіть новіших) стилістичних особливостей. За те, завдяки реставрації І. Мазепи, ці дорогоцінні будови не поруйнувалися остаточно та ще донедавна були в доброму стані. Трудно собі уявити, скільки праці, енергії і коштів пішло на відновлення і розбудову цих величавих храмів!

Софійська катедра в Києві, найкраща і найбільша будова старокняжої доби, заложена кн. Ярославом Мудрим в 1017 році, при реставрації І. Мазепи в роках 1690-1697, значно змінила свій зовнішній вигляд і розміри. Тоді побільшено цілу будову не тільки на ширину опасань, але добудовано ще пару широких

нав і таким чином храм став девятинавшим. Стіни і бані надбудовані й наново побудовано 4 нові бані. Нові частини і зокрема бані та деталі виведені в оригінальних формах українського чи то мазепинського барокко і надають будові, як узагалі цілій архітектурі Києва, своєрідного українського характеру (рис. 5).

Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві — це друга найвизначніша будова старокняжої доби, яка була реставрована І. Мазепою, і згодом у 1715-1716 р., і так дістала барокового вигляду. Тоді замість трьохнавної стала семинавною з 7 новими банями в стилі мазепинського барокко. Але ця перебудова, так само як і св. Софії, не порушила внутрішніх стилістичних рис — візантійських. І так збереглися старі частини з початку XII ст.: всі стіни, пілони, апсиди і головна баня. Всередині церкви були незвичайно цінні мозаїки і фрески XII стол., іконостас початку XVIII ст. та багато інших цінних пам'яткових речей. Отже, і цю дорогоцінну будову, що не мала собі рівної в цілій східній і центральній Європі, було у варварський спосіб (висадженням динамітом) знищено советськими сатрапами в 1934 році! Цікаво, що в той самий час турецька влада, знаючи мистецьку вартість мозаїк св. Софії в Царгороді, знімала зі стін магометанські прикраси і надписи, щоби відкрити візантійські, християнські образи!

Головна, соборна церква Успенія Богородиці Києво-печерської Лаври — це третя найцінніша пам'ятка Києва XI століття. Коштом І. Мазепи була розбудована в 1695-1696 роках. Як свідчать тогочасні гравюри церкви, до трьох первісних нав прибули ще дві бокові, а з західного чола добудовано розкішні фронти перед входом і над ним. Барокових форм прибрали також бокові фронти і сім бань. І ця дорогоцінна пам'ятка не існує. „Братня“ рука підмінувала цілу будову і після вибуху, дня 4-го листопада 1941 року, залишилася лише частина одної стіни й одна бічна баня . . .

Троїцька церква над головною брамою Лаври, зложена в 1106 році, була подібна до церкви над славною „Золотою Брамою“ в Києві. Реставрована І. Мазепою в 1698 р., дістала високу барокову баню, дві менші бані з боків та широкий фронтон посередині.

Кирилівська церква в Києві, зложена в 1140 р., можливо також була реставрована І. Мазепою. За часів Мазепи і митроп. В. Ясинського було перебудовано дах, поставлено 5 типових

Троїцька церква над головною брамою
Печерської Лаври, після реставрації: 16. 8 р.

українських бань, прикрашено новим хвилястим фронтоном та пілястрами з ліпленою орнаментикою.

І так, нараховуємо не менше 20 величавих будов фундаваних і розбудованих гетьманом І. Мазепою протягом 1687-1706 років, себто припадає одна велика будова на кожний рік гетьманування І. Мазепи!

РІЗЬБА — СНИЦЕРСТВО. Передвзята думка, що ніби то на Україні різьба була мало розвинена, не відповідає дійсності, особливо в пристосуванні до доби Мазепи. В українських церквах не рідко зустрічалася і статуарна різьба, що докладно винищувалася російською владою, як вияв „латинізації“ церкви. Найбільше була поширена декоративна різьба, чого вимагала вже сама бароккова архітектура з пишними, складними фронтонами, кольонами, галерейками, порталами тощо. Не менше уживано різьбленої орнаментики у внутрішньому прибранстві, іконостасах, церковних предметах, предметах домашнього вжитку, посуді тощо.

Різьба з металю чи т. зв. сницерство, відливання і карбування також було дуже розвинено в добу Мазепи.

Самі будови — фундації Мазепи дають багатий матеріал для пізнання української різьби. Як окремі елементи, цієї різьбленої орнаментики, уживалося особливо улюблених на Україні рослин, овочів і цвітів, наприклад т. зв. виноградна лоза, соняшники, мальва, жоржини, гвоздики тощо. Також сама композиційна метода та добір форми і кольорів вказує на осібний національний стиль.

З фундацій Мазепи відомі розкішні багатопверхові іконостаси в Києві — Михайлівського монастиря, у виконанні мистця М. Балики 1690 р. Миколаївської церкви і Головної церкви Печерської Лаври. В 1693 р. Мазепа уфундував розкішний іконостас Січової церкви. Всі ці архітвори вже не існують. Чудові іконостаси двох перших церков були порубані і спалені большевиками в 30-их роках **нашого** віку!

Дуже розвинене за доби Мазепи відливання з металю (людвисарство і конвисарство), давало прекрасні твори високого технічного і мистецького виконання. Дзвони, гармати, предмети церковні і домашнього вжитку покривалися мистецькою різьбою і карбуванням, не рідко з фігуровими мотивами і навіть портретами. Звичайно, найбільше підтримував Мазепа зброярство.

Великий полтавський дзвін „Кізикермен“, відлятий в 1695 р. київським майстром Опанасом Петровичем, з нагоди здобуття українським військом турецької фортеці Кізикермен, мав герб полковника Герцика і вірш, з якого довідуємось, що дзвін зроблено „за гетьманства Мазепи“.

„Коштом его милости войск полтавских вожа
Павла Семеновича, Украины строжа“.

На одному із дзвонів Новгород-Сіверського Спаського монастиря 1698 р., місцевого людвисаря Івана Андріївича був герб І. Мазепи і вірш:

„Иоан, гетман славний на Божію хвалу
Полагает надежду й всю свою славу,
Возгласит и сей еще звук о его славі
А придаток немалый будет к вічної хвали“

(Збірник Секції Мист. Наук. Т-ва у Києві, 1921, ст. 17).

На Чернігівщині в 1929 р. знайдено дзвін славного військового людвисаря мазепиних часів К. Балашевича, з датою 1699 р., ваги 640 кг., з розкішною орнаментикою, гербом гетьмана І. Мазепи і його виображенням на цілий зріст. На жаль, за большевицьких часів, не можна було „популяризувати“ цю незвичайну знахідку, ані дати фотографію. Тому М. Грушевський в своїй „Україні“ (Київ 1930, кн. 42) дав лише коротеньку замітку.

Численні церковні предмети з дорогих металів, з прикрасами, надписами і присвятами, що їх дарував гетьман до різних церков, не тільки не зберіглися, але загинули про них самі звістки.

Достовірно знаємо, що гетьман І. Мазепа дарував такі дорогоцінності:

Срібний кивот поч. XVIII. ст. до церкви Михайлівського Золотоверхого монастиря. Чаша до св. Софії в Києві.

Срібна миска (тареля) до церкви Гробу Господнього в Єрусалимі з надписом: „Дар Його Високості Івана Мазепи, гетьмана Руси“. Подібний надпис мала також гравірована на міді плащаниця в Єрусалимі, дуже тонка праця невідомого гравера.

Велика кількість металевих виробів у Чернігівському музею, як оправи книжок, чаші, тарелі, хрести та ін., мають різні надписи про донаторів, переважно з кол козацької старшини доби Мазепи. Деякі з них мають надпис: „Во благовременное реиментарство шасливого Панованія своего Іасне велможного Его Милость Пан Иоан Мазепа Гетман“. Ці збірки були знищені в 1941 року підчас бомбардування Німцями Чернигова.

МАЛЯРСТВО. Так само, як і в інших галузях мистецтва, доба Мазепи приносить великий розвиток малярства, зокрема портретового. Осередком цього малярства була Київська Академія, де в більшій мірі, як в західно-європейських школах, плекали мистецтво; вчили не тільки рисунків, але навіть архітектури, причім до пол. VIII ст. разом з математичними науками, а згодом окремо. Особливо плекалося в Академії граверство. Матеріяли до рисування і гравірування студенти Академії набували в спеціальній крамниці, що була при Академії, а яку утримували Італійці з Ломбардії. Другим таким осередком малярства була малярська школа Києво-печерської Лаври, що веде свій початок від славного маляря XI стол. Олімпія.

Монументальне (настінне) малярство доби Мазепи зберіглося лише в кількох будовах. До найцінніших зразків належить розпис, відновленої коштом І. Мазепи, Троїцької церкви Лаври, що відноситься до 90-их років XVII стол. Цей розпис говорить про велику вишколеність українських малярів, що були добре ознайомлені зі школою Рубенса та кращих голландських майстрів, реалістичного напрямку.

До новіших часів відноситься розпис Головної церкви Лаври. Серед ріжних донаторів церкви там був також портрет І. Мазепи майже на цілий зріст. Хоч цей портрет згодом був, правдоподібно, відновлюваний, все таки залишався одним з кращих автентичних портретів гетьмана. Був зовсім знищений підчас „реставрації“ стін російською адміністрацією в половині XIX стол., а зберіглася лише рисована копія.

В іконописному малярстві „реалістичний“ напрямок йшов так далеко, що на церковних образах рисували цілі побутові сцени з українського, козацького життя та уміщали цілі фігури „добродіїв та донаторів“ церков і самих ікон. Прикладом може служити фігура гетьмана І. Мазепи на іконі „Переяславської Покрови“ і „Воздвиження Ч. Хреста“ з Сихова коло Львова. На цьому останньому виображено І. Мазепу, коли він був генер. осаулом гетьм. Самойловича. Хористів на хорах церкви тут змальовано з козацькими чубами та „оселедцями“.

Як було зазначено, більшість окремих портретів, що їх означають як портрети Мазепи, були намальовані в новіші часи (по смерті гетьмана) і залишають великі сумніви щодо їх правдивости. Кращий з них портрет зі збірки Бутовича, який у великій мірі нагадує риси обличчя на настінному портреті Лаври та

“Рай”, з роспису Троїцької церкви Київської Лаври, 1698 р.

на гравюрах його сучасників — українських граверів (гл. нижче). Поза тим заслуговує на увагу портрет Мазели з королівської Гріпстольської галерії в Швеції та портрет в Літописі Величка. Мало довіря викликає гравюра І. Мазепи в місячнику „Еуропаєйське Гаме“ (Ляйпціг 1704). Зовсім фантастичні портрети з був. монастиря під Лисянкою, рисунок Норблена, т. зв. „Бекетовський“, літографія в Історії Бантиша-Каменського та ін. Більшість з тих портретів новішого походження або копії з давніших портретів. Однак всі ці досить численні портрети свідчать про популярність гетьмана І. Мазепи, коли їх побожно переховували, без зазначення виконавця і самого портретованого, будучи під постійною загрозою в обвинуваченні власника за „мазепинство“ чи пак „державної зради“!

КНИГА — ДРУКАРСТВО. Це тема може найбільш інтересна і найбільш документальна, щодо доби Мазепи і самої особи гетьмана. Твори репродуковані і помножувані у великій кількості примірників, очевидно більш довговічні. Їх тяжче знищити, сконфіскувати і заперечити. Вони промовляють до сучасників і до нащадків на довгі віки.

В добу Мазепи друкарство на Україні доходить до найвищого ступеня розвитку. Коли ми тепер зустрічаємо якийсь кращий український друк, то напевне він відноситься до доби Мазепи. Перед друкарського уміння веде Печерська Лавра в Києві, що на той час вважалася найкращою друкарнею цілого слов'янства і цілої Східної Європи. В Києві видавалося сотки поважних книг релігійного і світського змісту, прегарно оформлених і старанно зредагованих, часто друкованих у двох фарбах та з чудовими гравюрами. Вже самі умови життя і дух мазепинської доби сприяв розвитку друкарства. Але багато видань було спеціально підтримувано гетьманським урядом. Не було це лише звеличування його земських діл, але звеличування Божого слова і святих книг. Більшість з них мали окремі присвяти або бодай згадки про гетьмана І. Мазепу. Цього вистарчало, щоб російський уряд видавав сторінки з присвятами або нищив цілі наклади. Про окремі видання спеціально присвячені гетьманові згадано вище та в розділі про літературу.

Українські видання відігравали величезну роль не тільки на цілому Сході Європи, але і в інших частинах Європи. Ці культурні впливи, так само, як і в інших ділянках культури і мистецтва, особливо помітні були на Московщині. Вони поширювалися не дуже то „мирним“ шляхом, бо в Москві, як ми вже вказували, ставилися з великим підозрінням до ідей поширюваних з Києва. До київських видань в Москві додруковували присвяти московському царю, видавали окремі аркуші або і зовсім забороняли продаж київських видань. Наприклад, серед заборонених у Москві київських книг, був „Буквар“ 1670 р. і „Ключ розуміння“ тому, що вони не були друковані „великорусським нарідом“.

Думка, що, мовляв, самі Українці творили літературну „всеросійську“ мову, не зовсім правдива. Вже в добу Мазепи Москва дбала, щоб українська культурна експансія не засимілювала московську мову. В 1690 р. московський церковний собор заборонив продавати на Московщині цілий ряд українських видань,

а деякі з них навіть спалив. Москва намагалась також натискати на київську і чернігівську друкарні, щоб у своїх виданнях достосовували українську мову до московської („Грамоти“ 1681 і 1693 р.), однак на Україні не слухали цих „порад“ і продовжували друк своїх видань.

Київ і Чернігів досить енергійно обстоювали своє вільне право друкувати свої видання українською мовою (мовою тої доби) або церковно-словянською мовою більше наближеною до живої української мови. В. Ясинський, відповідаючи московському патріярхові, писав: „Усумніваємося како зде, в Малой Росії, печатати по коєму зводу. Ибо аще по московску, то не обикюша сіи людїе (с. т. українці) тако читати й не ймуть купувати“. Дійшло до того, що московський патріярх, не маючи належного авторитету на Україні, звертався до царгородського патріярха з проханням, щоб той вплинув на українську ієрархію „да ймуть покоренїе и послушенїе“.

Мелетій Вуяхевич, генеральний суддя доби Мазепи, що став коло 1692 р. архімандритом Печерської Лаври, у відповіді московському патріярхові писав: „Сїе же всім бїсть извїстно яко по сїе время без препятїя невозбранно бїло всякіе книги по нашему малоросїйскому обикновенїю печатати, нинї же в великім недоумїніи суще, ужасе бо нас Ваш указ“.

Розуміється, що в такому наставленню М. Вуяхевича, В. Ясинського, А. Тарасевича та інших, вони мали попертя від гетьманського уряду. Так в дійсності виглядала боротьба проти московської інтрузії лише на одному відтинку фронту „холодної“ війни. І тому безпідставні твердження деяких авторів, що І. Мазепа до 1709 року „правдою і вірою“ служив Москві та виконував усі вимоги московського уряду! Лише по смерті гетьм. І. Мазепи і невдач П. Орлика, а то в 1720 р. вийшов царський наказ, яким забороняли київській друкарні друкувати інші видання крім церковних (літургічних), але й ці останні мусіли бути виправлені „з росїйськими друками, щоби ніякої ріжницї й окремого нарїчія в них не було“ (Пекарській, II. 670).

Книги і колекціонерство було улюбленим заняттям І. Мазепи. Згадуваний уже французький дипломат Жан Балюз, що відвідав І. Мазепу в Батурині в кінці 1704 р., писав:

„Володар Мазепа показував свою збірку зброї, одну з найкращих, що я бачив у життю, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книги“.

Усі ці збірки і майно гетьмана були знищені і спалені Москвинами в 1709 р. Невідомі нам жадні реєстри книгозбірні і музею Мазепи. Безсумнівно, що збірки були особливо цінні, коли про них так висловлюється Француз, що бував у всіх найбільших осередках Європи. Згадувану „збірку зброї“ треба розуміти не в буквальному змислі. В ті часи кожну збірку старовини, що мали королі чи інші володарі, звичайно називали „Збіркою зброї“, бо володарям личило передовсім мати збірку зброї. Отже певно і в збірках Мазепи були інші цінні пам'ятки з української та ін. старовини. А це тим більше, що І. Мазепа не був лише вояком, але високоосвіченою особою, а може це і передовсім. Тому саме у книгозбірні гетьмана „на кожному кроці видно було латинські книги“. Що Мазепа любив книжки та ще і дуже рідкі й особливо мистецькі, свідчить історична звістка, що в бібліотечі гетьмана була незвичайно цінна рукописна книга т. зв. „Пересопницька“ Євангелія 1556-1561 років. Вона олинилася в І. Мазепи в 1701 р., згодом гетьман її подарував до катедральної церкви в Переяславі, звідки вона перейшла до Духовної Семинарії в Полтаві.

Друге свідоцтво подібного меценатства І. Мазепи маємо з 1704 р., з доби, коли гетьман, з 40-тисячною козацькою армією обсаджував цілу Правобережну Україну включно з Галичиною і Волиню та в такий спосіб хотів об'єднати цілу Україну та тримати „під своїм рейментарством“.

Автор цих рядків у 1935 р. знайшов у відомому Крехівському монастирі коло Жовкви розкішне видання Євангелії кінця XVII ст., яке було подароване гетьманом І. Мазепою Верхратському монастирю коло Рави Руської. Про це свідчить довший надпис писаний українським чи то т. зв. козацьким скорописом „В обозі Ясновельможного Єго Милости Пана Гетьмана Іоанна Мазепи“ з зазначенням року 1704. Це досі одинока матеріальна пам'ятка великого чину гетьм. І. Мазепи, коли він об'єднував усі українські землі в соборну цілість. (Розвідка автора з репродукцією надпису на книжці, гл. в збірнику „Мазепа“, 1939, т. II. ст. 93-96).

Меценатство Мазепи сягало не тільки на цілу Соборну Україну, але далеко поза її межі, дбаючи про політичні зв'язки на Заході і Сході. Прикладом того служить фундування гетьманом І. Мазепою Євангелії арабською мовою, друкованої в Алепо в Сирії в 1708 р., про що свідчить передмова Євангелії з присвятою гетьманові та гравюра з його гербом. Поза тим меценат-

ство І. Мазепи сягало до Палестини, Антіохії, Александрії, грецького Атону і Царгороду.

Цей гарний звичай дарувати цінні і дорогі книжки, що, на жаль, не знаходить наслідування в сучасну добу, свідчить, що І. Мазепа був особливим бібліофілом і знавцем граверства.

Зі збірки зброї Мазепи донедавна була znana шабля І. Мазепи, виготовлена в 1662 р. Ця дата і надпис „Іоан Мазепа“ були розміщені на самій шаблі (Чернігівський музей, рис. 18).

РИТІВНИЦТВО або граверство в старі часи було не лише окремою галуззю мистецтва, але мало виключне значіння, як одинокий спосіб репродукції і друку образків. І от ми бачимо, як за доби Мазепи українське граверство досягає рівня зах.-європейського, а навіть може бути порівняне з голяндським. Досить сказати, що за доби Мазепи лише в самім Києві нараховуємо коло 20 граверів, з яких більша частина першорядні майстри. Основоположником цієї української граверської школи треба вважати Олександра Антонія Тарасевича, який приїздить до Києва, очевидно, не випадком, якраз тоді, коли І. Мазепа стає гетьманом. Незабаром бачимо, як в київському осередку працюють такі визначні українські гравери, як Д. Галяховський, Лео Тарасевич, Іван Щирський, Іван Мигура, Іван Стрельбицький, Захарій Самойлович та інші. Всі вони в своїх працях так чи інакше торкаються особи І. Мазепи чи то в присвятах, чи його гербах, чи алегоріях і символах, що відзначають добрі діла гетьмана, чи нарешті його портретами. Нарховуємо коло 20 гравюр, які безпосередньо відносяться до особи Гетьмана.

Найбільше таких гравюр виконав київський, типово бароковий гравер, Іван Інокентій Щирський. Його герби І. Мазепи та інші інсигнії розміщені у виданнях „Echo glosu“ (Київ 1689), „Весельное сказаніє“ 1698 р. і бібліофільському виданні „Hirrottenes Sarmacki“ 1698 р., що було написане Пилипом Орликом, з нагоди здобуття гетьманом Мазепою турецьких фортець. Наляжать йому також окремі гравюри з гербом Мазепи (що його тримають св. Борис і Гліб) і св. Онуфрій з присвятою Мазепи (коло 1708 р.). Іншим таким бароковим гравером був Іван Мигура, праці котрого відзначаються оригінальним стилем.

Особливе значіння мають портрети І. Мазепи виконані українськими граверами, сучасниками гетьмана. Власне це є найважливіше джерело іконографії Мазепи, тим більше, що його

мальовані портрети, переважно, не автентичні. Гравіюри виконані за життя гетьмана мусіли рисуватися з крапцях портретів або таки безпосередньо з натури, інакше немислимо, щоб були розповсюджені друкарським способом.

Найстарший гравірований портрет гетьм. І. Мазепи в молодшому віці (коли йому було коло 55 років) належить визначному українському граверові Леонтію Тарасевичеві, що працював в Києві і Чернигові в роках 1688-1703. Ця гравюра була виконана коло 1695 року. Гетьмана змальовано в оточенні алегоричних фігур, що символізують добрі діла і меценатство гетьмана: мистецтво (краса), сила (військо), правда (слово), наука (мудрість) і справедливість (суд). Під портретом нарисовані встромлені до землі предмети, що символізують собою усі ті посади і гідности, які переходив І. Мазепа: меч, корогва, ключ, печатка, пернач, каламар і булава, що значить — старшина, хорунжий, бунчужний товариш, генеральний осаул, полковник, генеральний писар і гетьман. Самого Мазепу виображено ще досить молодим, гладко оголеного, з „бароковою“ фризурою і в римській кольчuzі. Обличчя портретованого в загальних рисах не відбігає від тих характеристичних прикмет, які знаємо з літератури про Мазепу й автентичних портретів та гравюр І. Мазепи. Продовгасте обличчя, високе чоло, тонкий і вузький ніс, невеликі вуса. Очі невеликі і вузькі, а при тім „блискучі й проникливі“, як писали про нього сучасники. Вуси невеликі і не досить „козацькі“ — подібно до більшости віругідних портретів І. Мазепи теж у молодшому віці — зі збірки Бутовича і в літопису Величка. Правдоподібно, лише в останні роки свого життя гетьм. І. Мазепа носив вуса „уложені на козацький звичай“, як це свідчать учасники полтавського бою, а також гравюра Д. Галяховського 1709 р. й портрет в Стокгольмі. (Стаття автора в „Україна“, Париж, 1950, ч. 3).

Три інші гравіровані портрети виображають І. Мазепу на цілий зріст, теж в кольчuzі, але в невеликому розмірі:

Гравера Захарії Самойловича (1691-1706) на гравюрі, що була виготовлена на честь гетьмана.

Івана Іларіона Мигури на величезній гравюрі 1706 р. на честь І. Мазепи. Тут нарисовано гетьмана посередині гравюрі, в лицарському одязі й булавою в руках. З боків від нього б жіночих фігур, що символізують добрі діла І. Мазепи: істина, правда, сила, справедливість, наука й мистецтво. Вгорі пре-красно нарисовані 6 церков, фундованих І. Мазепою (рис. 4).

Гравюра І. Щирського 1697-1702 р.
з Київською Академією

Найбільш інтересною пам'яткою треба вважати гравюру Данила Галяховського, що була присвячена Київською Академією гетьм. І. Мазепі в 1708 році. Це винятково велика гравюра, розміру 106×77,5 см., гравірована на мідяній дошці і відбита на шовку. Тут виображено І. Мазепу на цілий зріст з досить докладно вирисованими рисами обличчя. Навколо фігури І. Мазепи 8 жіночих алегоричних фігур та інші символічні та алегоричні виображення, як руїни міста, хвилююче море, потопуючий корабель та інше.

Цікава історія цього раритетного примірника гравюри. Щоб заховати її від московського поліційного ока, гравюра була старанно захована, якимсь патріотом, поміж мальовилом і відверотною дошкою ікони, в одній церкві на Київщині. Лише в половині XIX ст. була випадково знайдена й опинилася в збірці Красінських у Варшаві. Але тут знову десь загубилася і була поновно знайдена на початку XX ст. в магазині музею. В 1930 р. підписаний мав можливість її докладно дослідити (гл. розвідку автора в збірнику „Мазела“, I, 1938). Під час війни 1943 р. гравюра Д. Галяховського згоріла разом з музеєм ім. Красінських під час бомбардування Варшави Німцями.

Великий розцвіт українського граверства доби Мазели припиняється зовсім точною датою 1709 року. Після цієї чорної дати не тільки не з'являються нові імена українських граверів, але й уже знані гравери не дають жадних більших праць. Академічні тези зовсім не виготовляються аж до 1713 року, а поважніші друки аж до 1720 року!

В ПРОМИСЛОВОСТИ заходи і меценатство І. Мазепи — на полі економічному, в державному господарстві, промислі і торгівлі — це окрема дуже важлива тема, що вимагає ще великих джерельних дослідів. Господарська система доби Мазепи, коли земельні посілости одержувала козацька старшина з уряду, як тимчасову власність на час урядування — ставить питання соціальної та економічної політики гетьманського уряду в зовсім іншій площині.

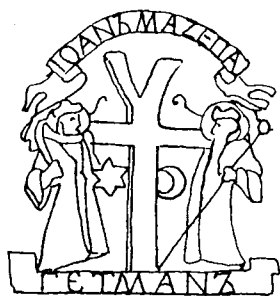
Російська, а за нею українська, історіографія, цю державну політику скреслювала до примітивного (й агітаційного) поняття „гніту“ народу вищою соціальною верствою „земельних власників“. При тім не порівнювано, яким способом і як жорстоко використовувалася московська людність державною системою Петра I, де ціла праця „холопа“ йшла до „царської казни“.

Коли ми читаємо в гетьманських універсалах про ті чи інші надання хуторів, ставів, млинів, фолюшів, гут, рудень, гамарень та ін., то це не була звичайна примха гетьманського уряду для „збогачення“ старшинського стану. Передовсім була це тимчасова передача для адміністрування знаучим господарство і техніку виробництва людям, подруге прибутки йшли не тільки

для приватних потреб адміністрації, але для його уряду полкового, сотенного чи іншого. Все разом служило до розвитку господарства, промислу і торгівлі України, її економічної вистарчальности і незалежності. І ми є свідками, як ця господарська незалежність України ще пильно заховується за доби І. Мазепи і як вона котиться до упадку після його смерті.

В своїй більшій праці „Нариси з історії української промисловости“ (Львів, 1936), підписаний накреслив цей розцвіт української промисловости доби Мазепи. Торкається він майже всіх галузей промисловости, який лише був в ті часи знаний, з системою організації праці, яку називаємо „аграрною“.

Один з найбільш маркантних проявів розвитку цієї промисловости, були папірні (фабрики паперу), які найкраще свідчать про культурний рівень країни. За доби Мазепи паперове виробництво було сильно поширене в лісистих околицях України, особливо на Гетьманщині, з найбільшими папірнями в Пакулі на Чернигівщині. Маємо документальні відомості, що лише на одній Чернигівщині в середині XVIII. ст. було 12 папірень. Оскільки І. Мазепа був меценатом в цій голузі виробництва, свідчать збережені документи про папірню в селі Білиці, Ямпільської сотні, Ніженського полку, побудовану коло 1680 р. Про цю папірню читаємо в творі „Зерцало от писанія божественнаго“, виданого в Чернигові в 1705 р. Серед ріжноманітних заслуг гетьмана І. Мазепи звязаних із заснуванням шкіл, церков та інших культурно-освітніх установ, „подаєт катедра богоспасаемого града Чернигова, всім обрिताющимся в вселенной, й послідному роду, от папірні... построеной“, як „діла превисоких добродітелей Ясне Вельможности Вашой“. Там же говориться, що самий папір виготовлено „под пресвітлим, издравле сенаторским родовитим гербом Ясне Вельможности Вашой“. І дійсно, на папері цієї книжки є водяні знаки (філіграні) з гербом І. Мазепи. З двох боків самого герба тут виображено св. Бориса і Гліба (князів Романа й Давида) та надписом:

Водяний знак на папері Мазепиної папірні, 1705 р.

ІОАНЪ МАЗЕПА ГЕТМАНЪ

Ті самі водяні знаки Мазепи зустрічаються на папері інших видань київської й чернігівської друкарні.

Хемічний промисл в тих видах, який тоді був відомий в Європі, також знайшов велике зрозуміння у гетьмана. Спеціально ті хемікалії, які були потрібні для таких видів виробництва, як гутництво, зброярство, ткацтво, виріб мила, фарби тощо.

Про це свідчить передовсім виробництво поташу в північних лісистих частинах України, особливо на Гетьманщині. Лише в одній окрузі Стародубського полку, за доби Мазепи, було не менше 12 „буд“ на виготовлення поташу (Карбонат калію — K_2CO_3). Про одну з них на річці Возняньці, Мглинської сотні, маємо відомості, що була заложена І. Мазепою в 1707 р. Інша „Гануська буда“ на хуторі під Білковим, Почепської сотні, була надана гетьманом за Іваном Губою в 1702 р.

Оскільки було на Україні поширено гутництво (фабрики шкла), свідчить праця В. Модзалевського, в якій зібрано відомості про 11 гут лише на одній Чернігівщині в XVII—XVIII, ст. Гетьманський уряд спеціально дбав про розвиток гутництва. І так в 1700 р. гетьман І. Мазепа дозволяє П. Полуботкові закінчити будовою та урухомити гуту під Савинками, в 1701 р. за його відома і піддержкою відкрито велику гуту Чернігівського монастиря в с. Неданчичах, в 1705 р. — гуту Кочубеїв на річці Улиці. В 1704 р. І. Мазепа дозволяє поставити гуту приватному підприємцеві Василеві Скабичевському. В універсалі гетьмана м. ін. говориться: „А поставивши гуту, мієт он Василь Скабичевській, пред Ёго, гетьмана, оказатись і учинити з ним, гетьманом, уговор“.

Ще в більшій мірі було поширене на Україні керамічне виробництво, причім до тої міри розповсюджене, що не вимагало спеціальної реєстрації і дозволу з боку гетьманського уряду. Подібне було з деякими іншими видами промислу, напр., рибальством, бджільництвом та інше. Керамічне виробництво чи не найбільше розвивалося на Гетьманщині, з такими найбільшими центрами, як Старобуд, Козельці, Ніжен, Чернігів, Ічня, Олешня, Погарі, Новгород-Сіверський, Батурин та інші.

Величезне господарське значіння мало також ткацьке виробництво, що постачало для всього населення матерії на одяг та предмети домашнього вжитку. За доби Мазепи приходить вже до концентрації цього виробництва та організації фабричного виробництва на більшу скалю, особливо у виробі полотна, сукна, шовку, козацьких пасів, плахт, макатів, килимів тощо.

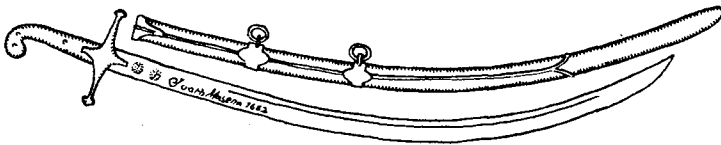
Спеціальне значіння мало виробництво сукна у фолюшах (сту-пах). Ці фолюші звичайно робилися при млинах, тому вели-чезне значіння мали водяні млини, такі поширені на Україні. Вони служили не тільки на мелення збіжжя, але як джерело найдешевшої водяної енергії („білий вугіль“), де звичайно мі-стилися фолюші, тартаки, папірні, навіть гуті, керамічні май-стерні та ін.

Організатором цього виробництва, як взагалі цілого сіль-ського господарства і почасти торгівлі, була підприємчива ко-зацька старшина, під проводом гетьманського уряду.

Величезний зріст фабричного виробництва і взагалі цілого промислу цілком захитався після 1709 року, завдяки спеціаль-ній економічній політиці московського уряду. Як каже дослід-ник Оглоблін в книжці: „Очерки истории украинской фабрики“, виданій в підсоветському Києві в 1925 році, — Петро І. „про-бивши вікно до Європи з Московщини, старався закрити деякі двері, й передовсім самостійної української торгівлі, щоб за-побігти шкідливим для нього протяговим вітрам“.

Ці двері, ця заслона згодом міцнішала й перетворилася в імперський китайський мур. За її стінами, в цій тюрмі народів, вигадувалися різні „теорії“, різні небилиці і перекручування про світлу добу української історії — добу Великого Гетьмана.

Цей огляд старається відслонити штучну куртину, розсіяти чад історії, опрокинути грубу тенденцію і дати правдивий образ минувшини.

Шабля І. Мазепа, 1662 р.

*Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!*

РЕЄСТР ІЛЮСТРАЦІЙ

	стор.
1. Портрет Гетьмана І. Мазепи. Гравюра Леонтія Тарасевича б. 1695 р.	2
2. Підпис Івана Мазепи	2
3. Герб Івана Мазепи, з будов фундації Гетьмана	3
4. Головніші будови, фундації І. Мазепи, на гравюрі І. Мигури 1706 р.: церкви — св. Миколи в Києві, Троїцька і Головна ц. Київської Лаври, Братська (Академічна) на Подолі, Всіх святих Лаври, Вознесенська в Переяславі	5
5. Барокові бані св. Софії, після відбудови 1690-1697 рр.	15
6. Будинок Академії в Києві, після перебудови І. Мазепи 1704 р. Реконструкція В. Січинського	23
7. „Пітагор“ і „Архимед“ на заголовку підручника „Арифметики“ Магницького, поч. XVIII. ст.	25
8. Студенти Академії в Києві, за гравюрою Г. Левицького	27
9. Соборна церква св. Миколи в Києві, 1690-1694 рр. . . .	33
10. Пляни церков: св. Миколи і Братської (Академічної) . .	34
11. Церква Всіх святих Печерської Лаври, 1696-1698 рр. . .	35
12. Вікно церкви Всіх святих у Києві, 1697 р.	36
13. Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві, після реставрації І. Мазепи	37
14. Троїцька церква над головною брамою Печерської Лаври в Києві, 1698 р.	39
15. „Рай“, з розпису Троїцької церкви Печерської Лаври в Києві, 1698 р.	43
16. Гравюра І. Щирського 1697-1702 рр., з будинком Київської Академії, перед реставрацією 1704 р.	49
17. Водяний знак на папері Мазепиної папірні, 1705 р. . . .	51
18. Шабля І. Мазепи, 1662 р.	53

Всі крескові рисунки виконав автор.

ЛІТЕРАТУРА :

- Андрусак М., Мазепа і Правобережна Україна, Львів 1938.
- Антонович Д., Триста років українського театру, Прага 1925.
- Бантш-Каменській, Життєописаніє Мазепи, Москва 1834, 1836, 1842.
- Барвінський Б., Історичні причинки, II, Львів 1909.
- Bortchak E. — Rene Martel, Vie de Mazepa, Париж 1931. — Мазепа людина й історичний діяч, Записки НТШ, CLII, 1, Львів 1933.
- Будзиновський В., Гетьман Мазепа, Львів 1909, Нью Йорк 1916.
- Hallendorf C., Carl XII i Ukraina, Стокгольм 1915.
- Горленко В., Южно-русскіє очерки и портреты, Київ 1898. — Українскія были, Київ 1899.
- Грінченко М., Історія української музики, Київ 1922.
- Doroschenko D., Hetman Mazepa, "Zeitschrift fur osteuropaische Geschichte," 1933, VII, 1.
- Древности Украйны, Київ 1905.
- Дроздов В., Дароване культове срібло XVII ст. в Чернігівському Музею, "Чернігів", Київ 1928.
- Ернст Ф., Українське мистецтво XVII—XVIII ст., Київ 1919. — Київ (провідник), Київ 1918, 1930. — Мазепин будинок в Чернігові, "Чернігів", Київ 1927.
- Jensen, Мазепа, "Ukrainische Rundschau" 1909, No. 7.
- Костомаров Н., Мазепа в Мазепиці, Собр. Сочиненій, Петербург 1905, VI.
- Крупницький Б., Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури його часу, Жовква 1932. — Hetman Mazepa und seine Zeit, Leipzig 1942. — Мазепа в світлі психологічної методи, Авґсбург 1949.
- Мазепа. Збірник, I—II, Варшава 1938-29.
- Маслов С., Етюди з історії стародруків, I, Київ 1925.
- Модзалевський В., До історії українського ліярництва, Збірник Сек. Мист. Н.Т., I, Київ 1921.
- Оглоблин А., Очерки истории украинской фабрики, Київ 1925.
- Оляничин Д., До історії торгівлі Руси-України, Жовква 1932.
- О портретах Мазепи, "Кіевская Старина", Київ 1883, VI.
- Павлуцкій Г., Каменное церковное зодчество на Украинѣ, Історія русск. испусе.
- I. Грабера, I. II., Москва 1911.
- Некарській П., Наука и литература при Петрѣ, Петербург 1862.
- Петров Н., Очерки изъ истории украинской литературы XVII и XVIII в., Київ 1911. — Искусство в Южной Россіи, Київ 1913.
- Przedzieski, O Mazepie, "Athenaeum," Wilno 1842, I.
- Резанов В., Історія української драми, ВУАН, Наукові Записки, I, Київ 1923.

Січинський В., Архітектура в стародруках, Львів 1925. — О. Тарасевич, Прага 1934. — Нариси з історії української промисловости, Львів 1937. — Чужинці про Україну, Львів 1938, Прага 1942, Авґсбург 1947. — Історія українського ґраверства, Львів 1937. — Ґравюри на честь Мазепи і ґравіровані портрети гетьмана. “Мазепа” I, Варшава 1938. — Слідами Мазепи у Галичині, “Мазепа” II, Варшава 1939. — Monumenta Architecturae Ucrainae, Прага 1940. — Papierfabriken in der Ukraine, “Gutenberg-Jahrbuch”, Mainz 1941. — Автентичний портрет гетьмана Мазепи, “Україна”, Париж 1950, III.

Тітов Ф., Стара вища освіта в київській Україні, Київ 1924.

Уманець, Гетмань Мазепа, Петербург 1897.

Харламовичь, Малоросійське впливнє на великорусскую жизнь, Казань 1914.

Чижевський Д., Історія української літератури, II, Прага 1943.

Широцький, Поіка Герополітика, “Наше Минуле”, Київ 1948, ч. I. — Київ (провідник), Київ 1918.